

איסור בני לוט לבוא בקהל

- א. איסור חתנות
- ב. חסד הוא
- ג. סיכום
- ד. חטא השיטים
- ה. נספח - כוונתן של בנות לוט

א. איסור חתנות

המקור מן התורה

התורה אוסרת את הנישואים עם גרים מבני עמון ומואב, ואיסורם הוא 'איסור עולם', כלומר, לא רק הם אסורים להתחתן עם ישראל, אלא גם בניהם ובני בניהם לכל הדורות.

מקור האיסור מופיע בפרשת כי תצא (דברים כ"ג, ד-ה):

לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' גם דור עשירי לא יבא להם בקהל ה' עד עולם: על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בדרך בצאתכם ממצרים, ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור מפתור ארם נהרים לקללך.

התורה מנמקת איסור זה בשני טעמים - שתי סיבות היסטוריות:¹

- א. על שלא קידמו את ישראל בלחם ובמים בצאתם ממצרים.
 - ב. על אשר שכרו את בלעם במטרה לקלל את ישראל.
- באופן פשוט, לא מצינו חילוק בפסוק בין נשים לגברים. אולם, במשנה, במסכת

¹ ראה רמב"ן על הפסוק, וסמ"ג (ל"ת קיג-קיד) שמסבירים שכל אחת מהסיבות מוסבת על עם אחר: "לא קדמו" על עמון ו"אשר שכר" על מואב.

יבמות (ח', ג), מובא חילוק שכזה: "עמוני ומואבי אסורים ואיסורן איסור עולם – אבל נקבותיהם מותרות מיד". עמוני או מואבי שהתגייר אינו יכול לשאת ישראלית, אך גירות הבאה מעמון וממואב מותרת להינשא לישראל מיד.

במאמר זה ננסה לחשוף מהו עומק הטעם לאיסור החתנות עם עמון ומואב, ובנוסף, מהו פשר החלוקה בין גברים לנשים, דבר שאינו קיים באיסורי חתנות אחרים ואינו מופיע בפשט הפסוקים.

ייחוסו של דוד המלך

במסכת יבמות (עו, ב) מובא סיפור הדן בסיבת החילוק בין גברים לנשים. נצטט כאן את לשון הגמרא ואחר כך נדון בה:

"אבל נקבותיהם מותרות מיד" – מנא הני מילי?

אמר רבי יוחנן – דאמר קרא (שמו"א י"ז, נה): "וכראות שאול את דוד יצא לקראת הפלשתי אמר אל אבנר שר הצבא בן מי זה הנער אבנר ויאמר אבנר חי נפשך המלך אם ידעתי!" – ולא ידע ליה? והכתיב (שם ט"ז, כא): "ויאהבהו (-שואל את דוד) מאד ויהי לו נשא כלים"!

הכי קאמר שאול: אי מפרץ אתי אי מזרח אתי: אי מפרץ אתי – מלכא הוי! שהמלך פורץ לעשות דרך ואין ממחין בידו, אי מזרח אתי – חשיבא בעלמא הוי... אמר ליה דואג האדומי: עד שאתה משאיל עליו אם הגון הוא למלכות אם לאו – שאל עליו אם ראוי לבוא בקהל אם לאו – מאי טעמא? דקאתי מרות המואביה! אמר ליה אבנר – תנינא: "עמוני" – ולא עמונית, 'מואבי' – ולא מואבית". אלא מעתה: "ממזור" – ולא ממזרת... 'מצרי' – ולא מצרית?! שאני הכא! דמפרש טעמא דקרא (דברים כ"ג, ה): "על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים" – דרכו של איש לקדם ולא דרכה של אשה לקדם! היה להם לקדם אנשים לקראת אנשים ונשים לקראת נשים! אישתיק.

מיד: "ויאמר המלך שאל אתה בן מי זה העלם" (שמו"א י"ז, נו)... – הכי קא אמר ליה: הלכה נתעלמה ממך? צא ושאל בבית המדרש! שאל. אמרו ליה: "עמוני" – ולא עמונית, 'מואבי' – ולא מואבית". אקשי להו דואג כל הני קושייתא – אישתיקו.

בעי לאכרוזי עליה. מיד: "ועמשא בן איש ושמו יתרא הישראלי אשר בא אל אביגל בת נחש" (שמו"ב י"ז, כה), וכתיב: "ואבי עמשא יתר הישמעאלי" (דברי הימים א ב', יז) – אמר רבא: מלמד שחגר חרבו כישמעאל ואמר: כל מי שאינו שומע הלכה זו – ידקר בחרב! כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי: "עמוני – ולא עמונית, מואבי – ולא מואבית"...

מכל מקום קשיא! הכא תרגמו (תהלים מ"ה, יד): "כל כְּבוֹדָהּ בת מלך פנימה".

במערכב אמרי, ואיתימא רבי יצחק אמר קרא (בראשית י"ח, ט): "ויאמרו אליו: איה שרה אשתך".

כאשר דוד יוצא להלחם בגלית הפלשתי בעמק האלה, פונה שאול המלך אל אבנר שר צבאו: "בן מי זה הנער?". שאלה זו מפתיעה ביותר, שהרי רק בפרק הקודם, התמנה דוד להיות "נושא כליו" של שאול, בשל אהבתו הרבה של שאול כלפיו! מבאר רבי יוחנן את השאלה: ודאי ששאול ידע מיהו דוד, הוא אף ידע שדוד משבט יהודה, אך ביקש לברר מאיזה ענף של השבט הוא מגיע – האם מפרץ או מזרח (שני בניו של יהודה מתמר). בירור זה טומן בחובו את השאלה האם דוד ראוי למלכות או לחשיבות בלבד – כלומר: שאול הבחין שלפניו עומדת אישיות מיוחדת, והוא ניסה לברר מה מקורו, וממילא – לאן הוא עתיד להגיע (וכנראה שגם האם עליו לחשוש מפניו...).

אך טרם שהסתיים בירור זה עולה דואג האדומי – דמות שאינה מוזכרת בפסוקים כלל – ומערער על ייחוסו הבסיסי של דוד: האם הוא בכלל ישראלי כשר וראוי לבוא בקהל – שהרי הוא בא מרות המואביה (כמבואר בסוף מגילת רות), וישנו איסור להתחתן עם בני עמון ומואב כך שדוד נולד מנישואים אסורים, וייחוסו קלוקל!

עונה אבנר בציטוט המשנה, שהאיסור כולל רק את הגברים ולא את הנשים. דואג אינו מרפה ומקשה על דרשת המשנה עצמה: "עמוני" – ולא עמונית, "מואבי" – ולא מואבית, שהרי דרשה זו ניתנת להיאמר גם לגבי איסורי חתנות אחרים: "לא יבא ממזר" – ולא ממזרת, וכן: "לא תתעב אדמי... לא תתעב מצרי... בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל..." – אבל אדומית² ומצרית יהיו מותרות מיד!³

² ושמא זו הסיבה שחז"ל תולים קושייה זו בדואג, המכונה: "דואג האדומי". ייתכן שדואג היה גר אדומי (ראה שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם, כ"ה), או בן גיורת אדומית, ועל כן ראה לנכון לצאת כנגד היתר בנות עמון ומואב, כיוון שבנות אדום לא הותרו וביקש להשוות דיניהם.

³ במשנה מתורגם פסוק זה להלכה, שהאדומים והמצרים אסורים עד ג' דורות (כלומר: רק נכדו של גר אדומי או מצרי מותר לבוא בקהל). אמנם, מובאת שם מחלוקת לגבי נקבות עמים אלו – תנא קמא משווה דינן לדין הזכרים, ורבי שמעון מתירן מיד מקל וחומר מעמון ומואב – מה אצלם הזכרים נאסרו עולם והנקבות הותרו מיד – כל שכן שאצל אדום ומצרים שזכריהם הותרו כבר בדור שלישי שהנשים יותרו מיד. מטענות דואג האדומי כאן נראה שבעל האגדה סבר כר' יהודה, שכן הוא מביא את דעת ר' שמעון כקושייה.

הדיוק בפסוק נופל, ואבנר פונה ללמוד זאת מטעמא דקרא. ביחס לאיסור עמון ומואב, נאמר: "על דבר אשר לא קדמו אתכם..." – טעם זה נכון רק לגבי הגברים, אך אין דרכן של נשים לצאת ולקדם את פני הבאים, ועל כן אין ביקורת כנגדן על שלא יצאו לקראת ישראל, וממילא גם לא נאסרו בקהל.

ושוב, מתעקש דואג: אמנם איננו מצפים שנשות בני עמון ומואב יצאו לקראת בני ישראל, אך לקראת בנות ישראל היה עליהן לצאת – והרי לא יצאו! ואם כן, גם הן צריכות להיאסר כמו הגברים!

הגמרא משתמשת בביטוי תלמודי דרמטי לתגובת אבנר: "אשתיק".⁴ תגובה זו חוזרת על עצמה לאחר מכן, כאשר הדיון שב על עצמו בבית המדרש, שם עומדים החכמים ושותקים לנוכח קושיות דואג. והנה לפנינו מבוכה גדולה – עומדים להכריז על דוד המלך כאסור לבוא בקהל!

לפתע, פורצת בסערה דמות⁵ חדשה לסיפור, המכריעה שהחילוק בין הגברים לנשים מקובל עוד מבית דינו של שמואל הרמתי – ואוי לו למי שיערער על כך!⁶ התאורה מתעמעמת, הוילון יורד והסיפור נגמר. ואנו עומדים תמהים מהי התשובה לשאלת דואג – מדוע יש לחלק בין הגברים לנשים? אמנם כך פסק בית דינו של שמואל – אך מה הסברא בכך? וכך אכן שואלת הגמרא: "מכל מקום

⁴ ראה בשו"ת בנין ציון (החדשות, ס"ו) שהסביר, שאבנר ידע את התשובה אך בחר שלא להזכירה, על מנת שלא לפגוע בכבודו של שמואל המלך.

⁵ יש שהבינו (הב"ח בספרו משיב נפש על מגילת רות בהקדמה) שהכוונה לעמשא בן יתרא הישראלי, ויש שהבינו (תוספות) כי מדובר באביו – יתרא הישראלי עצמו. אני הקטן הבנתי בפשטות שמדובר באב ולא בבן.

⁶ הכרזת יתרא הישראלי דורשת עיון, שהרי היה נשוי לאביגל אחות דוד! והדיון סביב כשרותו של דוד משפיע ישירות על ייחוס צאצאיו שלו, שהרי ייחוס אשתו – כייחוס אחיה, דוד. וכיצד זה יוכל להכריע בדיון בעל משמעות הלכתית כלפיו? (וראה בתוס' ד"ה 'אם קודם' שביאר שלכן הגמ' עצמה שואלת שאלה זו ועונה מה שעונה, ראה שם).

ושמא נוכל לומר, שהדיון המדרשי הזה, מתייחס לזמן הקודם לנישואי יתרא עם אחות דוד. בנוסף, ניתן לומר שנשא אותה בדווקא, כדי להמחיש לכולם שייחוס משפחה זו כשר, שהרי, לו היה מסתפק בדבריו, לא היה נושאה (בדומה מצינו בגמרא כתובות כג, א!) ייתכן שזו גם הסיבה לכך שחז"ל מכניסים כאן דמות זו, שהדגש הוא בכך ש"בא אל אביגל בת נחש (-הכוונה לישוי אבי דוד)" – בכך שנשא אותה לאשה הוכיח לעין כל את דרשת "מואבי ולא מואבית" (אמנם, ראוי לציין כי יש שפירשו שאביגל זו הייתה אחות דוד רק מאמו ולא מאביו, ו"נחש" אביה היה איש אחר ולא ישי).

קשיא!"

הגמרא מציעה שני פסוקים כתירוץ:

א. "כל כבודה בת מלך פנימה".

ב. "ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל".

מפרש רש"י: "דאין דרך אשה לצאת מביתה" – כלומר, לא ציפינו מנשות בני עמון ומואב שיצאו לקראת מחנה ישראל משום צניעות – ואפילו לא לקראת נשות ישראל – כל יציאה מהבית אינה התנהגות צנועה.

במדרש (רות רבה ד', ט) מובאת תשובת הגמרא בתוך הסיפור עצמו, אך הדרך שבה היא מובאת מעניינת ביותר:

נתעלמה הלכה מעיניו של אבנר לשעה, אמר לו שאל: הלכה שנתעלמה מעיניך – צא ושאל לשמואל ובית דינו!

כיון שבא אצל שמואל ובית דינו, אמר לו (-שמואל לאבנר): הדא מניין אית לך – לא מן דואג?! דואג מיני הוא! ואינו יוצא בשלום מן העולם. להוציאך חלק אי אפשר, דכתיב: "כל כבודה בת מלך פנימה" – לאשה שלא להוציא, ולאיש להוציא...

שמואל הנביא עצמו, שהוא בעל ההלכה, עונה לאבנר שטענתו של דואג היא טענת "מין" (=כופר) ואין להתייחס אליה. ובכל זאת, על מנת שלא להוציא את אבנר "חלק" הוא עונה לו את התשובה: "כל כבודה...". ויש לעיין בביטוי זה: "להוציאך חלק אי אפשר" – האם זוהי התשובה האמיתית, או ששמואל רק "דוחהו בקש" כדי לסתום פיו של דואג, אף שבאמת התשובה היא אחרת לגמרי או עמוקה יותר?⁷

מכל מקום, התשובה היא אותה תשובה: "כל כבודה בת מלך פנימה". אך על כך יש לתהות: הנוכל לומר ביטוי יפה ואצילי זה ביחס לבנות עמון ומואב? נשות ישראל בנות מלכים הן ואין דרכן לצאת החוצה – אך האם גם על נשות הגויים נאמר כן?!⁸

⁷ ביטוי זה: "להוציאך חלק אי אפשר", מופיע במדרשים בשני סיפורים נוספים המוזכרים בכמה מקומות, ראה למשל: ב"ר י"א, ו; שמו"ר ב', ה. וצריך עיון גם בהם למה הכוונה.

⁸ המהרש"ל בחכמת שלמה (יבמות עז, א) התקשה כל כך בשאלה זו עד שנצרך לענות, שהפסוק מוסב על בנות ישראל, אשר מחמת צניעותן לא יצאו החוצה וממילא נשות עמון ומואב לא יכלו לגשת אליהן... אמנם, לעניות דעתך, לא כך משמע מחז"ל, וכן דחהו הב"ח (בהקדמת ספרו משיב נפש על מגילת רות), והציע אפשרות אחרת: מ"כל כבודה" אנו לומדים שנשים צנועות מגברים – באופן יחסי. אם אנשי עמים אלו לא יצאו למרות פריצותם – אין לצפות מהנשים שיצאו, ע"כ הב"ח. מכל מקום, אנו נבקש להעלות הסבר אחר.

בנות לוט

הבה נניח לרגע את סוגיית הגמרא. ישנה אפשרות נוספת להסביר את החילוק בין גברים לנשים באיסור בני עמון ומואב. הסבר זה מצאתי לראשונה בספר צרור המור⁹ (להלן: צ"ה) שתלה את איסור החתנות באבותיהם הקדומים של בני עמון ומואב, הלא הם לוט ובנותיו.¹⁰

כזכור, אחר שניצלו ממהפכת סדום, מסתתר לוט במערה שבהרים, יחד עם שתי בנותיו. או אז, פונה האחות הבכורה אל הצעירה (בראשית כ"א, לא-לב):

אבינו זקן ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ: לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה עמו ונחיה מאבינו זרע.

והן אכן מבצעות תכנון זה, משכרות את אביהן ומתעברות ממנו.

צ"ה יוצא מנקודת הנחה, שלוט, בהיותו עם בנותיו, התכוון לשלילה¹¹ ולזימה, בעוד שבנותיו התכוונו לחיוב, למען הציל את גורל האנושות, מתוך תפיסה שזו נכחדה מהעולם כסדום וכעמורה. בסוף המאמר הובא נספח, ובו בירור מעמיק בלשון הפסוקים ושיטות הפרשנים ביחס להנחה זו, ראה שם באריכות.

צ"ה רואה קשר בין אירוע זה לבין האיסור ההלכתי של תוצרו - צאצאי לוט הגברים אסורים, משום שהוא, כגבר - חטא; לעומת זאת, הצאצאיות מותרות, משום שבנות לוט, כנשים, התכוונו לחיוב בלבד.¹²

⁹ פירוש על התורה לרבי אברהם סבע, ממגורשי ספרד ופורטוגל.

¹⁰ גם המהר"ל (נצח ישראל, לב) תלה את החילוק בין הגברים לנשים בלוט, אם כי בדרך שונה מזו שנציע לקמן.

¹¹ מסתבר שצ"ה נמשך בזה אחר דעת חז"ל: "כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות סוף שמאכילין אותו מבשרו... 'לתאוה יבקש נפרד' הוי לוט - נתאוה לבנותיו, ובנותיו לא נתאוו לו" (בראשית רבה נ"א, ב), וכן: "נקוד על וי"ו של 'ובקומה' - שבשכבה לא ידע ובקומה ידע" (שם, ומביאו רש"י על התורה). בהמשך המאמר יובאו מקורות נוספים לכך. אמנם, יש לציין כי הדבר אינו עולה בפשטות מלשון הפסוקים. ראה בנספח שבסוף המאמר, דעת הר"ן, המבאר כיצד ניתן לראות את אשמת לוט (וכן מדרש שכל טוב שהבאנו שם).

¹² אמנם חובה להעיר שישנה גם גישה הפוכה לחלוטין: הגברים נאסרו משום שבנות לוט היו מזידות ואילו הנשים הותרו כיוון שלוט עצמו היה שוגג: "ויש אמנם לנפש הממזר יחס עם מולידיו, כגון עמון ומואב עם לוט ובנותיו... והנה 'אשה מזרעת תחילה יולדת זכר' - והן היו מזידות בזה, אף על פי שהיו מוטעין וכווננו לשם מצוה, מכל מקום להיותו מעשה מגונה ביותר ועבירה חמורה כמותה לא יספיק להיתרה היותה לשמה - לפיכך נתרחקו הזכרים שלהן. ואילו לוט היה שוגג או אנוס בשכרותו - לפיכך הנקבות הבאות מ'איש מזרע תחלה' - מותרות לאלתר לבא בקהל" (ספר

הגישה שמציג צ"ה עתיקה מאוד, והובאה כבר בדברי חז"ל (בראשית רבה נ"א, ט):

רבי תנחומא בר"ח משם ר"ה תורגמנא: אין כל שבת ושבת שאין קורין בה פרשתו של לוט, מאי טעמיה: "בכל תושיה יתגלע" – אמר רבי אחא: "יתגלעו" אין כתיב כאן, אלא: "יתגלע" – האנשים נתרחקו, והנשים נתקברו.

וכן במקום אחר (פסיקתא רבתי, מב):¹³

...ולא מתבקשות לזנות את אביהן, אלא אמרו: לא ברא הקדוש ברוך הוא את האדם אלא על פריה ורביה, והרי הוא חרב כדור המבול! מהיכן יש לו להתקיים?! הוי לא

עשרה מאמרות לרבי מנחם עזריה מפאנו, מאמר העתים, יט, הביאו החיד"א בברית עולם על ספר חסידים, תפט), כך ניתן להסיק גם מדברי רבי צדוק הכהן מלובלין (צדקת הצדיק, סג): "הבנים דומים לאם, כמו שאמרו: 'ישא בת תלמיד חכם שאם מת או גולה – בניו תלמידי חכמים' (פסחים מט, א), ואילו אם הוא תלמיד חכם אין בניו תלמידי חכמים, כמו שאמרו בנדרים (פא, א) ונאמר (משלי י', א): 'בן כסיל תוגת אמו' – ולא אביו. וזהו בזכרים, אבל הנקבות דומות לאב שזהו מעלת בת תלמיד חכם וכמו שאמרו: 'תלה הכתוב הזכרים בנקבות ונקבות בזכרים' (גדה לא, א)... ולעולם האבות ניכרים בבניהם, כי מה שהוא סתום במעמקי הלב של האבות – מתגלה לפועל בבנים..."

אמנם במאמר זה הלכנו על פי גישת צרור המור ומקורות רבים אחרים, כפי שנראה לקמן. ובמדרש שכל טוב (בראשית י"ט, לג): "...ולפי שהרגיש (=לוט) וידע בקומה, היה לו להזהר עוד שלא ישתכר בין, כל זמן שמייחדת עמו כדי שלא ירגילוהו לעבירה, שאף על פי שהן סבורין שאין איש בעולם בלעדיו – אבל הוא ודאי יודע כי אברהם וכל ביתו וארצו ניצול, וק"ו ממנו, אלא מתחלה היה להוט אחר בולמוס של עריות, לכך האכילו מבשרו, ולפיכך זכרי עמון ומואב נתרחקו מקהל ה', והבנות טהרו לבוא בקהל – כי אמותיהן נתכוונו לשם שמיים".¹³

וכן בפסיקתא זוטרתא (שם): "בקומה ידע שהרגיש, ולא היה לו ראוי לשתות גם בליל שני – לפיכך הזכרים של עמון ומואב נתרחקו מישראל והנקבות נתקברו". ובאגדת בראשית (בוכר, כה): "אבינו זקן ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ – משל לכהן שהיה לו שדה, זרעה אריס ולא עשתה השדה, כיון שבקש בעל השדה זרעו ולא מצא, מה עשה האריס, הלך וזרע תרומה, ועשתה השדה, בא להכניס לאוצר, א"ל הכהן זרע לא היה לנו, ואלו מניין, א"ל ראיתי שאין זרע לזרוע, ונטלתי תרומה וזרעתי וקצרתי, א"ל הכהן מה עשית, מפני שראית שאין זרע עשית הדבר הזה, אלא לא תכניסם לאוצר.

כך ראו בנות לוט שאין אדם באותן המקומות, ולא עוד, אלא שהיו סבורות שאין בריה בעולם, שאמרו נהפך העולם כשם שנהפכה סדום וחברותיה, שנאמר: "ואיש אין בארץ... לכה נשקה...". זרעו 'זרע תרומה'. אמר הקדוש ברוך הוא: אילו כמעשיכן הייתי דן, הייתם חייבין שריפה, אלא שנתכוונתם לבנין העולם, אלא לא תכניסם לאוצר – לא יבא עמוני..."

אמנם כאן לא מוזכר החילוק בין זכרים לנקבות, אך אנו רואים שישנו קשר ישיר בין מעשי הביאה שהביאו לעולם את העמים הללו לבין איסורם לבוא בקהל ישראל.

מילט אותנו הקדוש ברוך הוא אלא לקיימו ממנו...
 אמר הקדוש ברוך הוא: איני מקפח שכר כל ברייה, אף על פי שלא חשבו בנות לוט
 מחשבה יפה, אלא אני יודע את הלבבות, אני ה' חוקר לב ובוחן כליות – לפיכך
 כשהוא בא לרחקם – ריחק את "עמוני – ולא עמונית מואבי – ולא מואבית".
 בגישה זו הלכו רבים.¹⁴ כך כתב, לדוגמה, רבי יוסף ברבי אברהם ג'קטיליא (כללי
 המצוות קדם, א):

משל ללוט ושתי בנותיו – הן, שנתכוונו לשם מצוה: "וצדיקים ילכו במ". הוא,
 שנתכוון לדבר עבירה: "ופושעים ישלחו במ". אמר המחבר: מכאן אני אומר שדרשו:
 "לא יבא עמוני ומואבי" – "עמוני" – ולא עמונית, 'מואבי' – ולא מואבית".

פירוש זה מעניין ומחודש, אך כיצד ניישב בינו לבין הטעמים המפורשים בתורה:
 "על דבר אשר לא קדמו אתכם... ואשר שכר עליך..."¹⁵?

צ"ה מתייחס לכך ומסביר שאיסור עמוני ומואבי סמוך בפסוקים לאיסור ביאת
 ממזר בקהל, שכן, גם אלו אסורים משום ממזרות, שבאו מלוט ובנותיו.¹⁶ אך משום
 כבודן של רות המואביה ונעמה העמונית העתידות לצאת מעמים אלו, לא הזכירה
 התורה טעם ממזרות, אלא כתבה טעמים אחרים שאינם עיקריים, שלא תזכרנה גרות
 חשובות אלו כבנות עמים ממזרים.

על שיטת צ"ה נקשה מהגמרא ביבמות שהבאנו בראשית דרכנו. הגמרא לא

¹⁴ ראה למשל, ב'פירושים ופסקים' לרבי אביגדור הצרפתי, הרוקח, בעל הטורים (דברים כ"ג, ב),
 פירוש לתורה מאת רבי יוסף קארו (בראשית י"ט, לא), חמאת החמדה לרבי שת בר יפת הרופא
 (חי לפני כ-700 שנה בארם צובא) וכן הביא החיד"א (ברית עולם על ספר חסידים, סימן תפ"ט).
 וכן משמע מר"י אבן שועיב בדרשתו לפרשת וירא. וכן כתב האלשיך בפרשה זו, וכן מובא בספר
 קרן אורה (נייר כג, א). בהמשך המאמר נזכיר פרשנים נוספים שהלכו בגישה זו.
 אמנם, יש לציין שרס"ג התנגד לגישה זו בתוקף, כפי שכתב בתשובותיו הפיזיות כנגד הכופר
 חייוי הבלכי (אות מט, הובא בגני ירושלים, חלק א') ואף התאמץ ללמד זכות על לוט בפירושו
 לתורה.

¹⁵ בעל פירוש שפתי כהן (דברים כ"ג, ד) אינו רואה בכך סתירה אלא שתי סיבות שונות – סיבות
 התורה, ומעשה לוט.

¹⁶ וחז"ל אף התייחסו לכך: "מה צפוען זה מפריש בין מיתה לחיים – כך הפריש יין בין לוט לבנותיו
 לממזרות... מתוך כך לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'" (ויקרא רבה י"ב, א). וכן כתב בספר תולדות
 יצחק (דברים כ"ה, ה), דודו ומאמצו של הבית יוסף: "לא יבוא ממזר בקהל ה'" – ולפי שעמון
 ומואב הם בני זנונים – 'ותהרין שני בנות לוט מאביהם' – ואלו כממזרים, לזה סמך לזה: 'לא יבוא
 עמוני ומואבי בקהל ה'"'. וכן ניתן למצוא בפרשנים נוספים.

הזכירה כהוא-זה משיטת צ"ה, אלא ראתה בטעם המפורש בפסוק את הטעם המרכזי ללא עוררין. אם תשובת צ"ה כל כך נפלאה, מדוע מעדיפה הגמרא להשאיר את אבנר וחכמי בית המדרש בשתיקה? וכן בנוסח המדרש שהבאנו, המזכיר את שמואל הנביא עצמו – מדוע הוא אינו עונה כך על השאלה, ומעדיף את הפירוש התמוה: "כל כבודה בת מלך פנימה"?

סיבה וסימן

ברצוני להעמיק בשיטת צ"ה. לעניות דעתי, כוונותיהם של לוט ובנותיו במעשה הביאה אינם הגורם לאיסור הביאה בקהל, אלא רק ביטוי לבעייה תורשתית במשפחה זו. מעשה לוט ובנותיו אינו סיבה – כי אם סימן!

ישנה תכונה במשפחה זו, הבאה לידי ביטוי שלילי – דווקא אצל הזכרים. תכונה זו הינה תורשתית, ועוברת מדור לדור, ואין לעם ישראל להדבק בהם ולהתירם בקהל,¹⁷ כיוון שהגנים הרוחניים השליליים שלהם יפגעו ב"דנ"א" הרוחני של עם ישראל. אצל הנשים, לעומת זאת, התכונה התורשתית אינה באה לידי ביטוי שלילי כלל, וממילא אין שום בעייה לשאת מהן נשים שהתגיירו!

הסבר זה עונה גם על שאלה שהעלה החתם סופר:¹⁸ אם האבות חטאו – מדוע נענשו הבנים? לאור דברינו, התשובה פשוטה – הבנים לא נענשו משום לוט, אביהם הקדמון, והבנות לא זוכו משום אמותיהן, בנותיו של לוט – אלא שבהוריהם הקדמוניים בא לידי ביטוי האופי הפנימי שטבוע בהם ובזרעם אחריהם – ואופי זה הוא הגורם לאיסור, ולא מעשה האבות עצמו. זהו מעין: 'מעשה אבות – סימן לבנים': המעשה של האבות משמש כסימן, ביטוי, למה שעתיד להיות בבנים, באופיים ובכוחותיהם – הן לטוב והן לרע.

מתוך סקירת משפחת לוט לדורותיה, נגלה, שתכונה תורשתית זו אינה מתחילה בו ובבנותיו, אלא מקיפה את כל משפחתו – צאצאי הרן אביו, אחי אברהם אבינו:

¹⁷ בדומה לכך מסביר האברבנאל (דברים כ"ג) את עצם האיסור של עמוני ומואבי מלבוא בקהל: "לפי שבעלי הטבע הנשחת והתכונות הנשחתות... אין ראוי שיהיו כלאים עם הזרע אשר ברך ה'". וכן כתב המשך חכמה: "כי הממזרות הוא פסול בתולדה, ומועיל לרעה אל תכונת הנפש... לכן אמר כי התכונה הרעה מאבי המשפחה נשאר אצלו ובניו עד עולם... ונשאר בטבע הבנים ממואב" (פרשת וירא, ד"ה 'הוא אבי מואב').

¹⁸ בחידושו על התורה. וראה שם תשובתו באופן אחר.

בתורה מוזכר שלהרן נולדו שלושה ילדים: לוט, מלכה ויסכה (בראשית י"א, כט-לא). בעניין לוט ובנותיו כבר עסקנו. חז"ל מזהים את יספה, אחות לוט, כשָׁרִי - היא שרה אמנו,¹⁹ ואין צורך להכביר במילים אודות אופייה הטוב וצדקתה.

מִלְכָּה היא אשת נחור, אחי אברהם והרן. איננו יודעים דבר על אופייה של אשה זו. אמנם, אחד מבניה של מלכה הוא בתואל (שם כ"ב, כ-כב). חז"ל, לפחות, רואים דמות זו בצורה שלילית ביותר.²⁰

¹⁹ ראה רש"י על אתר. נראה שזהו דרש הקרוב מאוד לפשט, וזאת משום שהתורה אינה מרבה לציין שמות נשים, וכל פעם שמוזכרת אשה, מסתבר שיש בכך עניין מיוחד. מעניין לשים לב, כי מחווה, אשת אדם הראשון, ועד לשרה אמנו - תקופה של כמעט אלפיים שנה - מוזכר מספר מצומצם מאוד של שמות נשים: חווה, עדה וצילה נשות למך, אחות תובל קין - נעמה, בנות הרן - מלכה ויסכה, ולבסוף - שרה אמנו. היחידות מבין כל הנשים הללו שהפסוקים אינם מספרים עליהן דבר, הן: נעמה ויסכה. אף לגביהן, וכאמור הדברים אופייניים, מיהרו חז"ל לציין מי היו הנשים הללו. לגבי זהותה של אותה "נעמה", מצינו בחז"ל כמה אפשרויות:

א. אשת נח (בראשית רבה כ"ג, ג). הרמב"ן (בראשית ד', כב) מחזק שיטת זו: "ואם נאמר שאינה האשה שהוליד נח ממנה שלושת בניו - אם כן, אין בזה טעם להזכירה!". זו גישה עקרונית - אין מזכירים סתם כך דמויות במקרא, וכל שכן - דמויות נשיות! וכן נכתב בספר משיבת נפש (בראשית, שם).

ב. "מרת קנין וְזָמְרִין" (התרגום המיוחס ליונתן) - נלמד ממשמעות שמה: "נעמה" - נעימות - זמירות וקנינות.

ג. הרמב"ן (שם) מציין עוד אפשרויות שהובאה בחז"ל: "שהיא האשה היפה... שממנה תעו בני האלהים... ואחרים אמרו (זהר חדש א' יט, ב), כי היא היתה אשת שמדון, אם אשמדאי, וממנה נולדו השדים, כי כן ימצא שמה בכתבי שמושי השדים. והכתוב ירמוז ויקצר בתעלומות כאלה". סיכומו של דבר: התורה איננה מזכירה שמות לשווא, ובייחוד לא שמות נשים. וכיוון שאיננו יודעים דבר על מוצאה של שרה אמנו, ומאידך, איננו יודעים מי היא אותה "יסכה" (ראה מלבי"ם בראשית י"א, כט), וגם מצינו שאברהם הגדיר את שרה כ"אחותי בת אבי היא, אך לא בתי אמי" (ראה רד"ק שם) - מסתבר מאוד שאותה יסכה היא-היא שרה אמנו (וראה באבן-עזרא שם, שחולק על כך בפשט). כעת נותר לברר מדוע התורה כינתה אותה בשני שמות שונים, אך כבר הארכנו די.

²⁰ "בְּרָעָתוֹ יִדְחָה רָשָׁע" - זה בתואל" (בראשית רבה ס', יב); "שכל בתולה שהייתה נישאת באותו מקום - היה בתואל שוכב עמה תחלה. וכדי שלא ישכב עם בתו, בא המלאך ונגפו... ולכך נקרא שמו בתואל - שהיה שוכב עם הבתולה תחלה" (מדרש אגדה בראשית כ"ד, נג) - ולפי דברי חז"ל אלו התכוון בתואל לשכב עם בתו - כפי שעשה לוט דודו!

האם היחס השלילי של חז"ל אל בתואל נובע ממסורת בעל-פה בלבד, או שניתן למצוא לכך גם רמז בפסוקים? ניתן להעלות שתי רמזות אפשריות לכך:

1. "ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב" (בראשית כ"ד, נ) -

בני בתואל: לבן ורבקה. רבקה - צדקתה ידועה, ולבן אחיה מפורסם ברמאותו. אולם, חרף רוע לבו של לבן, בנותיו, רחל ולאה, אמותינו הקדושות, חיוביות ביותר. לפנינו, איפוא, עקביות מפליאה: הגברים שליליים והנשים חיוביות! הוא הדין גם בדורות מאוחרים - רות המואביה צדיקה, בעוד שאבות-אבותיה הגברים היו שליליים (בלק ועגלון על פי הכתוב במסכת נזיר כג, ב), וכך גם לגבי נעמה העמונית, אמו של רחבעם בן שלמה (מ"א י"ד, כא; יבמות סג, א). עיקרון תורשתי זו הינו כה מדויק וקולע, עד שיש לו משמעות הלכתית לחילוק בין נשים לגברים באיסורי חתנות!

הכנסת אורחים

נשוב לשאלתנו: כיצד יתיישב פירוש זה עם הגמרא שהובאה בתחילת המאמר? הלא הגמרא אינה מזכירה טעם זה כלל!

בספר ילקוט מעם לועז²¹ מובאים שלל פירושים לאיסור עמון ומואב, אחד מהם

המשפט אותו אומרים הצמד הזה, נשמע נפלא, מבטא אמונה גדולה בה'. אמנם, די לנו בכך שהם מקדימים את הרע לטוב (רבינו בחיי כ"ד, ג) בשביל לגלות מה באמת הייתה כוונתם - לו הייתה היכולת בידם. ראייה לדבר ניתן לראות מדבר ה' ללבן בחלום הלילה כעבור שנים: "השמר לך פן תדבר עם יעקב מטיב עד רע" (שם ל"א, כד) - ה' העדיף לפתוח בטוב בניגוד ללבן ואביו שפתחו ברע (שמא נרמז לו להיזכר במה שהוא עצמו אמר לעבד אברהם שנים קודם לכן - מה' יצא הדבר, ועדיף להימנע ממאמצים מיותרים לעכב).

2. "ויהי יצחק... בקחתו את רבקה בת תואל הארמי... אחות לבן הארמי..." - הכינוי "הארמי" מוצמד לשלוש דמויות בלבד בכל התנ"ך. גם נראה שזהו ביטוי גנאי. ושמא כך נפרש את הביטוי בפרשת מקרא ביכורים: "ארמי אבד אבי" (דברים כ"ו, ה). פרט ללבן ובתואל, מוזכר ביטוי זה בפיו של גחזי, נערו של אלישע הנביא, ביחס לנעמן: "הנה חשך אֲדִי את נעמן הארמי הזה..." (מל"ב ה', כ) - כאן בולטת נימת הזלזול. וייתכן שגם אצלנו הודגש הביטוי: "הארמי" הן אצל בתואל והן אצל לבן, למרות שהוא מיותר, שהרי - אם בתואל האב ארמי - ממילא גם הבן לבן כך! ניכר שהמטרה היא לגנותם שהם "ארמיים". וכך מצאתי שדרשו חז"ל (בראשית רבה ס"ג, ד): "אמר רבי יצחק: אם ללמד שהיא מארם נהריים - והלא כבר נאמר: 'מפדן ארם', מה תלמוד לומר: 'ארמי', 'בת תואל הארמי', מה תלמוד לומר: 'אחות לבן הארמי?' אלא, בא ללמדך - אביה רמאי ואחיה רמאי ואף אנשי מקומה כן. והצדקת הוזהר שהיא יוצאה מביניהם, למה היא דומה? לשושנה בין החוחים. רבי פנחס אמר: כתיב: 'וילך פדנה ארם' - מה תלמוד לומר: 'אל לבן הארמי' - מלמד שכולן כללן ברמאות" - הרי לנו שדורשים את הכינוי: "הארמי" לגנות.²¹ מיסודו של רבי יעקב כולי, דברים חלק ג', פרק כ"א (עמוד תתע).

מובא בשם הצמח דוד, והוא דומה מאוד לשיטה בה נקטנו עד כה. הוא מסביר מדוע התורה לא ציינה טעם זה:

טעם למה נאסרו עמון ומואב לבוא בקהל: לפי שעשה לוט עבירה עם בנותיו... ואף על פי שבכתוב יש טעם אחר: "על דבר אשר אל קדמו אתכם", אבל חז"ל אמרו (סנהדרין קג, ב): "גדולה לגימה (-של הכנסת אורחים - "בלחם ובמים") - שמרחת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים ומעלמת עין מן הרשעים" - שבזכות הכנסת אורחים, מעלים הקדוש ברוך הוא עין מסוררים... ואם כן, אילו הייתה בהם (-בבני עמון ומואב) מידה זו של הכנסת אורחים - היה הקדוש ברוך הוא מעלים עין מחטאו של לוט. אבל עכשיו, שלא הייתה בהם מידה זו - נאסרו לבוא בקהל.

אמנם הסיבה האמיתית לאיסור עמון ומואב היא במעשה לוט, אך הקדוש ברוך הוא היה "מעלים עין" מחטא זה, לו היו צאצאיו, בני עמים אלו, עוסקים בהכנסת אורחים לישראל היוצאים ממצרים. כיוון שלא פעלו כך, נחתם גזר דינם. באופן זה יש מקום גם לטעמי התורה וגם לטעם שהעלה צ"ה, ואנו בעקבותיו.

מדוע באמת, היה הקדוש ברוך הוא "מעלים עין" מחטאו של לוט, לו היו צאצאיו מכניסים אורחים?

נראה לומר, שאמנם מצינו בלוט ביטוי לתכונה תורשתית שלילית, אך אין להתעלם מכך שנמצא בו גם דבר טוב. כאשר הגיעו המלאכים לסדום (בראשית י"ט, ג), התעקש לוט לארחם בביתו, חרף סיכונו האישי הכרוך בכך. משום כך מתקבל הרושם שהתכונה הרעה המקננת בו אינה חמורה דיה כדי לאסור את תולדותיו. הקדוש ברוך הוא "מברר" האם בצאצאיו נותר את אותו קרטוב של טוב - אם לא, הרי שהתכונה הרעה שבהם מוחלטת ויש לאוסרם בקהל. על כן מנסה הקדוש ברוך הוא את עמון ומואב דווקא בענין של הכנסת אורחים: "אשר לא קדמו אתכם". ומאחר שגם בכך פרצו - נאסרו איסור מוחלט.²²

²² על ריחוקם של בני לוט ממידת החסד ניתן לקרוא באריכות בספר לזמן הזה, מאת מורי ורבי, הרב חיים דרוקמן (שער סיון, 'החסד בתורה ובמגילת רות'). ובאמת, נושא החסד רחוק משני עמים אלה, כרחוק מזרח ממערב. לאור זאת ניתן להבין את סיפור דוד וחגית מלך בני עמון בספר שמו"ב (י', א-ה). דוד שולח שליחים לנחם את חגית בעקבות פטירת אביו, נחש. חגית, בעצת שריו, מבזה את שליחי דוד. בעקבות כך פורצת מלחמה בין השניים, אשר הביאה על בני עמון חורבן נוראי. ויש לתהות, מדוע חגית אינו מאמין שדוד מעוניין לגמול איתו חסד? מתוך הבנת אופיים של עמים אלה, הדבר מובן. הם אינם מאמינים שמישהו רוצה לעשות חסד, ועל זה נאמר: "כל הפוסל - במומו פוסל..."

בנשים, לעומת זאת, אין אפילו קורטוב של רוע תורשתי בעניין זה, ולכן גם אין הווא-אמינא לאוסרן, שהרי התכונה התורשתית הזו אינה מופיעה אצלן בצורה שלילית ואין סיבה שהקדוש ברוך הוא ינסה אותן כפי שניסה את הגברים, כך שהנימוקים: "לא קדמו" ו"אשר שכר" מעולם לא נסבו על הנשים!

על פי זה מובן, ששאלת דואג שהובאה בגמרא, היא אכן שאלת 'מין', שאינה לעניין כלל, ורק כדי שלא להוציא את אבנר "חלק" רומז לו שמואל ש"כל כבודה בת מלך פנימה" - בנות עמים אלו מוחזקות ככשרות מעולם, כ"בת מלך", ואין לחפש אחר תכונותיהן. זו גם הסיבה שהביאו פסוק המתייחס לצניעותה של שרה ("איה שרה אשתך?"), שכן, שרה היא קרובתן (אחות אביהן) ובעלת תורשה כשרה

דומה.²³

אמנם, הדבר אינו כה פשוט, שהרי דוד מסביר מדוע הוא חפץ לעשות חסד איתו: "אעשה חסד עם חנון בן נחש כאשר עשה אביו עמדי חסד" - הרי לנו שמלך בני עמון עשה חסד עם דוד! ובאמת יש לתהות מדוע עשה איתו חסד, ומה היה בכלל אותו חסד?

הפרשנים הביאו את דברי חז"ל, שנחש מלך בני עמון הגן על אחד מאחי דוד, שברח ממלך מואב, אחר שזה בגד באמונו של דוד ורצח את הוריו ואחיו שהופקדו אצלו (שמו"א כ"ב, ג). אם הדבר כך, ניתן לומר, שנחש מלך בני עמון לא עשה כן מתוך אהדה גדולה לדוד, או מתוך רצון חסד אמיתי, כי אם מתוך כונה לנקום בשאול, הרודף אחר דוד. שהרי, כזכור, שאול הביס את צבא נחש מלך בני עמון, כאשר היה קרוב לחרף את אנשי יביש גלעד (שם י"א).

חז"ל (במדבר רבה כ"א, ה) ביקרו את רצונו של דוד לגמול חסד עם בני עמון: "אף על פי שכתבתי: 'כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום' - לא תלחם בה, כי לא תדרש שלום וְטַבְתָּם כל ימיך לעולם! את מוצא במי שבא עמהם במדת רחמים - לסוף בא לידי בזיון מלחמות וצרות, ואיזה? זה דוד - 'ויאמר דוד: אעשה חסד עם חנון בן נחש' - אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה תעבור על דברי? אני כתבתי: 'לא תדרש שלום וטבתם' - ואתה עושה עמם גמילות חסד?! 'אל תהי צדיק הרבה' - שלא יהא אדם מוותר על התורה. וזה שולח לנחם בני עמון ולעשות עמו חסד?! סוף בא לידי בזיון! ... מי גרם לדוד כך? שבקש לעשות טובה עם מי שאמר הקדוש ברוך הוא: 'לא תדרש שלוםם'."

ייתכן שגזירת הקדוש ברוך הוא, שלא לדרוש שלוםם וטבתם, איננה עונש גרידא. מתוך היכרות עמוקה עם אופי האומות וצפיית העתיד, יודע הקדוש ברוך הוא שאין טעם לבוא לקראתם בצורה חיובית, הם אינם מבינים את השפה של ה"חסד", המתבטאת בדרישת שלוםם וטבתם. ממילא, פנייה אליהם בשפה זו - תגרור אחריה רק נזק, כפי שקרה אצל דוד.

אעלה כאן כמה ביטויים להקבלה ערכית בין רות המואביה לבנות נוספות ממשפחת הרן:²³
 א. באחד מפירושי בעלי התוספות (פירושי התורה לבעלי התוספות, בראשית י"ט, לא, אות יא. ראה בנספח שבסוף המאמר) מובא, שבנות לוט לא חשבו שהאנושות כלתה, אלא חששו שכיוון שלא נותר לאביהן בן - לא יהיה לו המשך, שאם תנשאנה לאחר - יקראו הילדים על שם

”ואל מולדתי תלך – ולקחת אשה לבני”

כאשר שולח אברהם אבינו את עבדו לקחת אשה לבנו, ליצחק, הוא שב ומזהירו כמה פעמים שיקח אשה רק מארצו וממולדתו, ולא מבנות כנען. וכבר דנו רבים בהתעקשותו של אברהם, אילו מעלות ראה בבנות ארצו על פני בנות כנען? הלוא גם בני משפחתו, מהם הגיעה רבקה בסופו של דבר, לא היו מקהל ”עובדי ה’”, ובלשון המעטה...²⁴

לאור דברינו ניתן להעלות הסבר חדש. אברהם הכיר את התורשה במשפחתו, וידע שאמנם הגברים בעייתיים, אך הנשים – לא, ואדרבה, יש בהן גם צד ערכי. אברהם פעל על פי הטעם העמוק של ההלכה: ”מואבי ולא מואבית...”²⁵.

נתייחס גם לפרשת נישואיו של יעקב אבינו (בראשית כ”ח). אחר שקיבל את הברכה מיצחק, חלף אחיו, נשלח יעקב אל בית לבן, אחי אמו, לשאת אחת מבנותיו.

כשרואה עֶשׂו שאחיו נשלח לשאת בת-דודה, הוא ממחרר לעשות כמותו. עשו בחר לשאת את בת-דודתו מצד אביו.²⁶ בכך ניתן לראות את ”טלפי החזיר”²⁷ שלו – כיוון

הבעלים, וזהו שאמרו: ”ונחיה מאבינו זרע” – שיהיה לו זרע המשך, על כן שכבו עמו וקראו לילדים על שמו. יש בכך דמיון מופלא למעשה רות שנישאה לבועז כדי להקים שם למת, ולא במטרה לזכות ברכוש, בבעל ובכבוד. ניתן לראות זאת כמעין ייבום לאביהן – כמו סיפור רות, שהיה מעין ייבום, ויש בכך ביטוי לתכונה ערכית משותפת.

ב. בדברי בעל הרוקח ברמזיו על ספר רות, על הפסוק (א’, ח): ”ותאמר נעמי לשתי כלתיה: לכנה, שבנה אשה לבית אמה...”: ”לבית אמה” – ב’ בקרייה: גבי רבקה: ’ותגד לבית אמה’ – רבקה, ורות נתגירה”, שתי נשים אלו קשורות זו לזו, שתיהן בנות אותה משפחה ומיוחסות לבית אמן דווקא, היינו אחר אמן, שזהו הצד החיובי בתורשה, הצד של הנשים.

²⁴ ראה בפירוש כלי יקר שאסף כמה תשובות בעניין.

²⁵ הרמב”ן מסביר את דברי חז”ל: ”וה’ ברך את אברם בכל” – שלא הייתה לו בת”, שאילו הייתה לו, היה צריך לשולחה למשפחתו או להשיאה עם הכנענים, בעוד שיצחק לקח אשה משם והביאה ארצה.

לפי שיטתנו ניתן לומר: לו הייתה לאברהם בת – היה נאלץ להשיאה לאדם שאינו ראוי, שאמנם הנשים במשפחתו חיוביות – אך הגברים בעייתיים מאוד! בת טובה ניתן למצוא, אך בן – אפילו במשפחתו לא ימצא.

²⁶ ”ויאהב יצחק את עשו... ורבקה אהבת את יעקב” (בראשית כ”ה, כז) – מעניין שעשו התחתן עם אחייניתו של יצחק, אשר אהבו במיוחד, ואילו יעקב התחתן עם אחייניות רבקה, שאהבתו יותר מאשר את עשו.

²⁷ ”למה הוא מושלה בחזיר? אלא, מה חזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא מפשיט את טלפיו, כלומר שאני טהור – כך מלכות (-אדום) הזאת, הרשעה, גוולת וחומסת, ניראת כאלו מצעת את הבימה –

שראה שהוריו שולחים את יעקב לשאת את בת-דודתו מצד אמו, רצה להראות שגם הוא כשר ונושא בת-דודה.²⁸ יתרה מזאת – הוא ביקש להראות שהוא צדיק יותר מיעקב! בת ישמעאל, היא נכדה של אברהם אבינו, בעוד שבנות לבן נכדות בתואל הארמי. הוא נושא אשה עם ייחוס מוצלח יותר מאחיו!

לכאורה עשו צודק! מדוע לא שלחו את יעקב לשאת את בת ישמעאל? והרי תורשתה טהורה יותר, שכן היא מבית אברהם! ואין לומר שישמעאל היה רשע בעיניהם – אפילו אם לא נקבל את דברי חז"ל, שישמעאל חזר בתשובה (ראה רש"י בראשית כ"ה, יז) – הרי רבקה הכירה היטב את אופיו של לבן אביה, וידעה שהוא איננו צדיק יותר מישמעאל – מדוע אם כן שלחתו עד לשם?

התשובה פשוטה היא, שעיקר שליחות יעקב לא הייתה על מנת לחתנו, אלא להצילו מעשו, כפי שכתוב במפורש (בראשית כ"ז, מג), ולכן הרחיקה אותו מהארץ. אמנם, על פי דרכנו, ניתן להוסיף ולומר, שרבקה הכירה את משפחתה, כפי שהכיר אברהם לפניו. היא ידעה שאף שהגברים שליליים – הבנות חיוביות.²⁹ ישמעאל, לעומת זאת, אינו בא משושלת זו, המתחילה בהרן ולא בתרח. ישמעאל בא מהגר המצרית, ועל כן חששה רבקה מבנותיו כמו מבניו.

ניתן לדייק זאת בלשון הכתוב (בראשית כ"ה, ט):

וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל בן אברהם אחות נביות על נשיו, לו לאשה.

כך עָשׂוּ, כל ארבעים שנה צד נשי אנשים ומענה אותם, וכיון שהגיע לארבעים שנה דימה עצמו לאביו. אמר: מה אבא נשא אשה בן ארבעים שנה – אף אני נושא אשה בן ארבעים" (בראשית רבה ס"ה, א).

²⁸ צ"ה (בראשית, ו'): "אחר כך אמר: 'וירא עשו כי בירך יצחק את יעקב' – לחתום הפרשה ברשעתו ובהטעתו, שהיה מטעה לאביו בדברים שקריים. כי, לפי שראה שהיו רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו, הלך ליקח את מחלת בת ישמעאל על נשיו. כלומר, אחר שהיו לו ששים נשים ושמונים פלגשים מהכנעני והחתי, והחוי והאמורי, חשב שהטעה לאביו במחלת בת ישמעאל, לפי שהיה בן אברהם אבינו עליו השלום".

²⁹ בדומה לכך כתב רבנו בחיי (בראשית כ"ח, א): "ומה שאמר: 'אחי רבקה, אם יעקב ועשו' – וכי לא היינו יודעין כי לבן אחי רבקה, ורבקה אם יעקב ועשו? אבל על דרך הפשט כיון הכתוב בזה לכבוד יעקב, ולומר כי מה שהלך יעקב להתחתן עם רשע בן רשע, זהו שאמר: 'אל לבן בן בתואל הארמי', אל תתמה מזה, כי 'אחי רבקה' הוא – אחי הצדקת, וראויות הבנות להדמות לאחות אביהן".

מעניין לראות את תיאור הכלה: "בת ישמעאל בן אברהם" ו"אחות נביות" – מה משמעות תיאורים אלה? אומר המדרש (פסיקתא זוטרתי בראשית כ"ח, ט):

"בת ישמעאל בן אברהם" – נתייחס ישמעאל לאברהם, כלומר עשה תשובה...
 "אחות נביות" – מלמד שקדשה ישמעאל אביה ומת, והשיאה נביות אחיה.

על גבי דברים אלו נאמר: עשו הלך להתחתן עם בת ישמעאל המיוחס לאברהם, להראות להוריו שהוא נושא אשה כשרה, אך באמת, בפועל, התחתן עם "אחות נביות" – הדומה לנביות, שהיה רשע, וכך גם היא – אין הבדל שם בין גברים לנשים, אלא מחלת היא כמו נביות אחיה: שניהם שליליים.

ב. חסד הוא

שתי תכונות שונות?

עד כה הבחנו ב"גן רוחני" שלילי המופיע רק אצל הגברים מבני עמון ומואב. בנשותיהם, לעומת זאת, לא רק שתכונה זו איננה מופיעה, אלא שניתן אף למצוא אצלן תכונות חיוביות. הסברנו, כי גם בלוט נמצא דבר טוב – הכנסת אורחים – אך מידה זו לא המשיכה לבניו אחריו.

ננסה לעמוד על אותה תכונה חיובית של בנות שושלת הרן. ניתן להכיר בה, מתוך הנגדה לגברי השושלת. ממה שראינו עד כה, ניכרות שתי תכונות שליליות אצל הצאצאים הגברים מבית הרן: חוסר במידת החסד וזנות. את ההימנעות מחסד ניתן למצוא בצורה בולטת אצל לבן, אשר רימה את יעקב פעמים רבות, במקום לגמול איתו חסד כקרוב משפחה ומחותן, כפי שהיו עושים רוב האנשים הנורמטיביים. הדבר חוזר על עצמו, כפי שכתבנו, אצל בני עמון ומואב, שנמנעו מהכנסת אורחים לבני ישראל בצאתם ממצרים. את הזנות אנו מוצאים רק באמצעות דברי חז"ל ביחס ללוט ובתואל, כפי שהבאנו לעיל.

אצל הנשים, הדבר הפוך – ריבוי חסד וצניעות. הצניעות באה לידי ביטוי באמותינו הקדושות.³⁰

את החסד נוכל לראות במינון גבוה בסיפור רות המואביה, שמגילתה היא "מגילת

³⁰ "איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל" (בראשית י"ח, ט); "ותקח (=רבקה) הצעירה ותתכס" (שם כ"ד, טה); "בשכר צניעות שהיתה בה ברחל" (ראה מגילה יג, ב ורש"י שם).

החסד".³¹ האמת היא, שנוכל להבחין בכך עוד בבנות לוט, האמהות הקדומות של בני עמון ומואב. לפי חז"ל, ורוב הפרשנים (ראה בנספח בסוף המאמר), מטרת בנות לוט במעשה הביאה היה למען הצלת העולם, מתוך הבנה שהאנושות נמחקה, וקיום העולם תלוי רק בהן,³² ואין לך מעשה חסד גדול מזה עם הבריאה כולה! הן ביצעו "עבירה לשמה" כדי לגמול חסד עם העולם כולו (נזיר כג, ב; הוריות י, ב).

האמת היא, שכבר היה תקדים למעשה בנות לוט. כבר היו אנשים שהעמידו תולדות מקרובותיהם, במטרה להעמיד המשכיות לבריאה. הכוונה, כמובן, לבניו של אדם הראשון, אשר לא יכלו להימנע מלשאת את אחיותיהם על מנת להמשיך את האנושות.³³ בנות לוט חשו שהן עומדות באותו מצב – רק הן ואביהן שרדו בעולם, הדרך היחידה להעמיד קיום לאנושות הוא באמצעות עבירה זו.

אנו רואים, איפוא, כי אותה מידת חסד של הכנסת אורחים שהייתה בלוט, אמנם לא עברה אל בניו, אך המשיכה בעוצמה רבה אל בנותיו.

בעיון נוסף בדברי חז"ל, נגלה, כי היה מעשה חסד נוסף שעשה לוט, ומעשה זה נשמר לו לדורות. חז"ל אומרים, שכשהגיע אברהם למצרים, ואמר על שרה שהיא אחותו, יכל לוט לגלות את האמת – שהיא אשתו, וייתכן שאף היה מרוויח מכך, אך הוא עשה חסד עם אברהם ושתק (בראשית רבה נ"א, ו):

"ויהי בשחת א-להים את ערי הככר, ויזכר א-להים את אברהם – וישלח את לוט" (בראשית י"ט, כט) – מה זכירה נזכר לו? שתיקה ששתק לאברהם, בשעה שאמר

³¹ לא הארכתי כאן בדבר, משום שהדברים מפורשים כבר ומבוארים היטב בספר לזמן הזה, מאת מורי ורבי, הרב חיים דרוקמן (שער סיון, 'החסד בתורה ובמגילת רות').

³² האלשיך (רות ג', י) כותב, שעל פי חכמי הסוד, רות המואביה היא בת לוט הבכירה עצמה, ולומד זאת מצד החסד שעשתה: "את (רות) ודאי היא (בת לוט) ממש, ולא אשה מזרעה בלבד... והיטבת חסדך שעשית עתה, שהוא אחרון, מהחסד הראשון שעשית את בעצמך עם אביך, והוא 'לבלתי לכת' וכו', והוא, כי החסד אשר עשית אז עם העולם שאמרו: 'ואיש אין בארץ לבוא עלינו...!', על כן לבל יאבד העולם עשית. אך אז, שדבקת לאביך, עם היותו זקן, הוא שחשבת שאיש אין בארץ, ועל כן לא הלכת אחרי הבחורים כי אינם. אך עתה ישנם, ועם כל זה לא הלכת אחריהם, כי זה היה צודק אם לא היית מכוונת לשם שמיים, בין אם היה הזקן שבחרת דל או עשיר".

³³ "אמר רבי אבין: שלא תאמר – קין נשא את אחותו הבל נשא את אחותו – 'חסד הוא!'; חסד עשיתי עם הראשונים שייבנה העולם מהן", מפרש קורבן העדה: "שלא תאמר קין והבל איך נשאו אחותם? ומשני קרא: 'חסד הוא' – שעשה הקדוש ברוך הוא חסד עם בריותיו והתיר להן אחותם כדי שייבנה העולם, וכיון שאז בהיתר נשאן שייך בהו לשון קיחה" (ירושלמי יבמות י"א, א).

אברהם על שרה אשתו: "אחתי הוא" (שם כ', ה) - היה יודע - ושותק.

וכן במקום אחר (מדרש אגדה בוכר, דברים ב', יח):

"אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה... כי לבני לוט נתתי את ער ירשה"
(דברים ב', ט) - היא ירושה להם מאברהם. לפי שהלך לוט עם אברהם, ולא גילה על
שרה שהיא אשתו בעת שירד למצרים - לפיכך נתן לו הקדוש ברוך הוא שכרו,
שירשו בניו שני עממין מאותם שנתן לאברהם.

בזכות אותו מעשה חסד, זכה לוט לשני דברים: הצלה מהפיכת סדום ונחלה לצאצאיו
בתוך תחום הארץ שהבטיח ה' לאברהם. וניתן לומר ששני הדברים - חד הם! זאת
נוכל ללמוד מהדרך שבה מציג רש"י (דברים ב', ה) את הרעיון שבמדרש השני:

...והשניים (=שני חלקים מהארץ שהובטחה לאברהם) לבני לוט - בשכר שהלך איתו
למצרים ושתק על מה שהיה אומר על אשתו: "אחתי היא" - עשאו כבנו.

בכך שלוט שתק ולא גילה ששרה היא אשת אברהם, הוא התנהג כבן לאברהם, כפי
שכל בן היה עושה עבור הוריו. וכבן לאביו, הוא ראוי גם לירש חלק משל אברהם
בארץ. מאותה הסיבה זכה להינצל גם מהפיכת סדום. הוא נחשב, במידה מסויימת,
כבן לאברהם, וכך הוא ניצל בזכות אברהם.³⁴

מכל מקום אנו רואים, כי מידת החסד מאפיינת את לוט ובנותיו, ועל כן גם את
זרעו. דבר זה מחזק את שראינו לעיל בשם הצמח דוד: הקדוש ברוך הוא לא החיל
את האיסור על בני עמון ומואב עד ש"ראה" שמידה זו אינה שורשית בהם, שהרי
לא גילו אותה לקראת ישראל, לא יצאו לקראתם ואף שכרו את בלעם לקללם -
הפך מידת החסד!

עד כה הצגנו שתי תכונות שונות - חסד וזנות. שמא ניתן לומר, כי גם החסד וגם
הזנות המופיעים שניהם אצל לוט ובנותיו הם שני פנים של אותו המטבע. אלו שני
גילויים של אותו כוח בנפש, של אותו "גן רוחני" ב"דנ"א" של צאצאי לוט. אך בעוד
שאצל הנשים מופיע אותו כוח בצורתו החיובית - חסד, בא לידי ביטוי אותו כוח
אצל הגברים בצורתו השלילית - זנות.

³⁴ כך נוכל ליישב מדרש זה עם מדרשים אחרים, האומרים שלוט לא ניצל בזכות עצמו, אלא בזכות
אברהם - הדבר היחיד שהוא עשה היה להחשיב את עצמו כבנו של אברהם, ובשל זכות "אביו"
זכה לתשועה.

חסד וזנות

את המילה "חסד" בהקשר של ערוה מצינו עוד בתורה (ויקרא כ', יז):

ואיש אשר יקח את אחתו, בת אביו או בת אמו, וראה את ערותה והיא תראה את ערותו חסד הוא, ונכרתו לעיני בני עמם ערות אחתו גלה עונו ישא.

אמנם הפסוק איננו מתייחס לבא על בתו, אלא על אחותו, אך מכאן אנו רואים שאכן קיים קשר בין 'חסד' לזנות.

בפשטות, משמעות המילה 'חסד' בהקשר, זה היא - חרפה, כתרגום אונקלוס: "קלנא (=קלון) הוא", וכן פירש רש"י, ורשב"ם אף הביא לכך פסוקים כמקור (ראה שם), וכן כתבו פרשנים רבים.

שזא נוכל לומר כי השורש חס"ד, קשור עם שורשים דומים: חס"ך, חס"ל, חס"ם, חס"ן, חס"ר, שלכולם גרעין משותף אחד: "חס" - לחוס על משהו, מניעה מדבר מסויים (כמו "מחסה", המגן מפני גשם וכדומה), לשון מיעוט וחסור פעולה מתוכננת. לפי זה, 'חסד' מבטא חיסור ומניעה.

אך אם כן - הדבר לפלא! שהרי השימוש הרווח בשורש "חסד" הוא כריבוי - עשיית טוב יותר מהראוי, לפנים משורת הדין. לפי זה, למילה "חסד" שתי משמעויות הפוכות - חיסור וריבוי! אך באמת אין זה פלא, שכן מצינו כמה וכמה מילים בלשון הקודש בעלי משמעויות הפוכה (ראה רמב"ן דברים כ"ג, יח): "קִדְּשָׁה" - ההפך מקדושה³⁵; שורש-לשרש, לעקור מהשורש; דישון - גם שימת דשן וגם הוצאתו; כבוד-כבד - תוכן רוחני מול תוכן חומרי; קילוס - גם ברכה ("לְקַלֵּס אֶת־נֶפֶשׁ", יחזקאל ט"ז, לא) וגם קללה ("לְעַג וְקָלַס", תהלים מ"ד, יד); נכר - לשון היכרות והפכו - נכרי, חוסר היכרות, ³⁶ מוש - גם למשש, לגעת, וגם לסור מלגעת,³⁷ וכן הלאה. השורש חס"ד מצטרף, איפוא, לקבוצה זו.³⁸

³⁵ רש"ר הירש (שם): "כדרך ש'קדוש' מורה על התמסרות גמורה לטוב המוסרי - כן מורה 'קדש' על התמסרות לרע המוסרי. כעין זה מצאנו בשורש "כבד": "כבוד" הוא רישומו של תוכן רוחני מוסרי, ואילו "כבד" הוא רישומו של תוכן חומרי חושני".

³⁶ בראשית מ"ב, ז: "וַיִּכְרַם - וַיִּתְנַכַּר". ר' מיוחס: "נכר" - שונא, ואף זה מן המלות הצחות המשמשות תקון וקלקול בלשון אחד".

³⁷ אמנם ראה ברש"ר הירש (שמות י', כא) שטען שאין בשני המובנים של השורש "מוש" סתירה כלל.

³⁸ הרמב"ן כותב על האפשרות הזו: "כי רחוק הוא אצלי להיות מלת חסד בלשון הקודש משמש בהפוכים האלה, והכתובים משבחים ומתפללים במלת חסד".

היו שביארו ש"חסד" איננו שורש בעל משמעות כפולה, אלא בעל משמעות אחת, המסמלת ריבוי, וריבוי זה מתייחס הן לחיוב והן לשלילה. הביטוי: "חסד הוא" מובא בהקשר של ריבוי בשלילה. כך כתב האבן עזרא: "תוספת בזנות", והרמב"ם בפירושו לאבות (ה', ו) כתב: "לפי שהפלגה בדבר תיקרא 'חסד' - בין שהיתה אותה ההפלגה בטוב או ברע", וכן רד"ק אצלנו: "ושני העניינים של חסד הם עניין אחד - כי כמו שהחסד הוא תוספת הטוב ויתרון הגמול, כן: 'חסד הוא' - היא תוספת הזנות ויתרון הנבלה"³⁹, וכן כתב גם רבי יוסף אבן קספי ורבים אחרים.

הרמב"ן, לעומת זאת, נשאר עם המשמעות החיובית הרגילה של המילה 'חסד': "היה ראוי שיעשה עמה החסד שיעשו האחים להשיאה לבעל והוא פוגם ועוכר אותה". כלומר, האח שבא אל אחותו חטא בכך שמנע חסד מאחותו, ולא סייע לה בשידוך נורמלי.

באותו כיוון, הועלה הסבר אחר בראשונים: הפסוק מתייחס לאח המבקש לשאת את אחותו על מנת לעשות איתה חסד, כיוון שיש בה מום מסויים⁴⁰ ואיש אינו חפץ לשאתה. אומרת התורה: למרות שכוונתו חיובית - אין לעשות חסד מעין זה ובכך לבטל דין תורה. "למה רוצה להיות חסיד יותר מן הקדוש ברוך הוא שאסר זה לעשות?!" (פירושי רבי יהודה החסיד, סוף פרשת קדושים).

אחד הטעמים שמביא הרמב"ם (מ"ג ג', מט) לאיסורי עריות הוא, שאיסורי העריות מתייחסים לבני משפחה מכיוון שהם חיים בקרבה תמידית. על כן, אילו היתה מותרת החתנות ביניהם, בוודאי שהיו נופלים בביאות אסורות בלא נישואים, בשל הקרבה הגדולה. אך כאשר הם יודעים שלעולם יהיו אסורים, כלל לא עולה בדעתם להיות ביחד, והחשש שיבואו לעבירה נמוך יותר.

לאור הסבר זה, מברר הרלב"ג את הביטוי "חסד הוא" ביחס לאח ואחות:

"חסד הוא" - רוצה לומר: שזאת הבעילה כבר תהיה ביניהן מחוץ האהבה לעשות חסד זה לזה, ולזה יהיו נשמעים זה לזה תמיד, אפילו בזולת אישות, ומפני זה מנעה התורה זה.

³⁹ וכן בספר השורשים (ע' חסד). מהדיר פירוש הרד"ק בהוצאת מוסד הרב קוק (תשל"ה), הרב משה קמלר (הסביר לפי זה (עמוד רנא, הערה 5), מדוע אומרים: "גומל חסדים טובים" - כי יש חסדים שאינם טובים.

⁴⁰ וזהו: "וראתה את ערותה" - היינו מום שיש בה (רבי יהודה חסיד), או שהיא ענייה (רבי חיים פלטיאל).

האחים אוהבים זה את זה ביותר, וחפצים בהטבה זה לזה. לו היו מותרים על ידי נישואים היה חשש גדול שהיו משמשים אף בלא נישואים, בשל האהבה הגדולה והרצון לעשות טוב אחד לשני.

לפי הסבר זה, משמעות המילה "חסד" נותרת במשמעות של רצון גדול מאוד להיטיב – שאיפה חסרת מעצורים.

תכונה אחת – שני ביטויים

מפירוש רלב"ג נוכח ללמוד על הקשר שבין החסד לזנות. זנות נובעת גם כן מרצון גדול לתת ולהעניק – לכל אחד, ללא מעצורים. אלא שרצון זה מעוות ואיננו טהור. שורשיו אינם נעוצים באהבת האחר, אלא באהבת האני. הוא אמנם בא לידי ביטוי כחוסר גבולות של נתינה לאחר, אך זו רק מסכה, ובאמת זוהי נתינה לעצמי.

דוגמה לכך ניתן לראות מאמנון, אשר אנס את אחותו מתוך ש"אהב אותה", אך לבסוף התגלתה האמת: "כי גדולה השנאה אשר שנאה מאהבה אשר אהבה" (שמו"ב י"ג, טו) – כיוון שמעולם לא באמת אהב אותה, אלא רק את עצמו (ואכן מדובר כאן על אח ואחות, שעליהם נאמר בפסוק: "חסד הוא").

הזנות מהווה מעין "קליפה" למידת החסד, כפי שכותב רבי צדוק הכהן מלובלין (קומץ המנחה ב', לג), בהקשר ללוט:

ובלוט נאמר: "ההולך את אברם" – רצה לומר: גם כן במדתו (=מידת החסד של אברהם. ע"פ), אבל הוא הפסולת והרע שבה. וזה שאמר: "הפרד מעלי" – ולך לגורלך, לצד הרע והפסולת, ואני אלך לדרכי בשם א-להים חיים שבאותם הדרכים... "וישא לוט עיניו", ואמרו ז"ל (נויר כג, א): על שם זנות, שפנה לתאוה – הרע שבחסד לאברהם.

מידת החסד היא שורשית במשפחת הרן, אלא שהיא באה לידי ביטוי בשני ערוצים – אצל הזכרים בצורה שלילית – זנות, ואצל הנשים בצורה החיובית – חסד טהור.

לפי זה, אין מדובר על שתי תכונות שונות, אלא על תכונה אחת, הבאה לידי ביטוי בצורה שונה אצל הגברים והנשים בין צאצאי הרן.

ג. סיכום

ניתן לראות כי במשפחת הרן קיימת תורשה של תכונה מסויימת. בסקירת צאצאיו ניווכח באופן בולט שתכונה זו באה לידי ביטוי שלילי רק אצל הגברים. במעשה לוט ובנותיו קיים ביטוי לכך, אך כיוון שנמצאה בלוט נקודה טובה, טרם נאסרו תולדותיו,

עד לעת שבה איבדו אף נקודה זו, ובכך נתגלה שהיא אינה מהותית בהם, ויש לאוסרם בקהל. רעתם התגלתה בנסיון "אשר לא קדמו" וב"אשר שכר". לגבי הנשים לא היה כלל חשש לקיומה של תכונה זו, וממילא הבדיקה לא נועדה להן כלל ומעולם לא הייתה סיבה לאוסרן.

ד. הטא השיטים

בנות מואב הוטאות ומחטיאות?

כנגד כל שיטתנו עומדת קושייה גדולה. בעת שחנו ישראל בשיטים, פיתו אותם בנות מואב, והפי לו אותם בזנות ובעבודה זרה:

וישב ישראל בשיטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב: ותקראן לעם לזבחי אלהיהן ויאכל העם וישתחוו לאלהיהן: ויצמד ישראל לבעל פער ויחר אף ה' בישראל...

הרי לפנינו התנהגות של זנות אצל בנות מואב! והלא לפי דברינו, ה"זנות" שייכת לגברים מבני מואב, בעוד שבנותיהם נקיות מעוון זה!

ניתן לענות על כך כמה תשובות:

א. בזוהר (זוהר חדש ב', רות לא, א) ישנה התייחסות מפורשת לשאלתנו:

רבי בון אמר: אלמלא הווינא התם כד אתקיימא הלכה "מואבי ולא מואבית" פליגנא עליו, ואמינא: "מואבית ולא מואבי", ומן מה דכתיב בהו: "ויחל העם לזנות אל בנות מואב, ותקראן לעם לזבחי אלהיהן" (במדבר כ"ה, א-ב), וכתיב: "הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם... ותהי המגפה בעדת ה'" (שם לא, טז) - אינון גרמין כולי האי וגוברין אסירי ואינון שריין?!

אומר רבי בון, שלו היה בזמן בירור החילוק ההלכתי שבין אנשי מואב לבין נשותיהם, היה אומר שצריך לפסוק להיפך: הגברים מותרים והנשים נאסרו, שהרי הנשים החטיאו את ישראל בחטא פער!

ומיד אמר: הדרי בי! ומה משה ואלעזר קבלון, דכתיב: "אשר לא ידעו משכב זכר - החיו לכם" (שם שם, יח). מאי טעמא? דבהכרח עמדו בנות מואב באותו מעשה, דאמר רבי חלקיה, אמר רבי אסיא בן גוריון: האנשים באין, ומביאין אותן בעל כרחן, וההיא שלא קבלה - הורגין אותה! עד שנמצאו מואביות כולן שם בהכרח. ועל דא ודאי: האנשים אסורים והנשים מותרות.

רבי בון חוזר בו: אכן, הנשים הן אלו שצריכות להיות מותרות ולא הגברים. הראייה היא, מכך שהתורה התירה לישראל לשבות מנקבותיהם - הרי שהותרו לשאתן. בנות מואב לא השתתפו במעשה פער מרצונם החופשי, אלא בכפיית הגברים עליהם. הזנות אינה מצויה בנשי עמים אלה באופן טבעי, הגברים הכריחו אותן לכך.

ב. ניעזר בדברי רבי יצחק אברבנאל (במדבר כ"ה):

והנראה מתוך הענין הזה, הוא, כי בנות מדין היו הזונות האלו והתנכרו עצמן לומר: מואביות אנחנו.

הבנות שהחטיאו את ישראל לא היו כלל ממואב! היו אלה בנות מדין שהתחזו לבנות מואב. ואלו ראייתו לדבר:

א. כי הנה התורה זכרה הרעות שעשו עמון ומואב עם ישראל, ובעבורם אמר: "לא תדרש שלמם וטבתם כל ימיך" (דברים כ"ג, טז) ושלא יבא בקהל ה' בסבת רעתם אשר עשו שזכר. אבל לא זכרה הרעה שהזנו את ישראל להצמד לבעל פעור, שהיא הגדולה שברעות! והוא המורה שלא היו הנשים ההמה מואביות!

ב. כי בא בקבלה האמתית: מואבי - ולא נתעבו המואביות. ולכך לא נאסרה רות המואביה שיצא ממנה דוד ואילו חטאו בנות מואב בזה - היו המה אסורות יותר מהגברים!

ג. כי המדינים נמסרו להריגה מפני זה העניין, וכמו שאמר בשלל מדין: "הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם" וגומר, וכן נאמר: "צרור את המדינים... אשר נכלו לכם על דבר פעור". אם כן, המדיניות נכלו - ולא המואביות!

כלומר, מהתייחסות התורה בהמשך, וההיתר ההלכתי של בנות מואב, אנו מסיקים, שלא ייתכן שהיו אלה בנות מואב, אלא דווקא בנות מדין.

ולזה נראה לפרש: כי בלק, כאשר שמע מבלעם כי שלום ואמת יהיה בימיו, הלך לדרכו. אך בלעם, בשובו למקומו, מצא שם שרי מדין... ויעץ להם שאי אפשר להשטין לישראל ולהורידם מקדושתם... אלא בזנות הנשים... וזו תהיה סיבה למפלתם... ומפני שבעל פעור היה בגבול מואב - הפקירו המדיינים בנותיהם לזנות, והמה התנכרו כאלו היו מואביות, להעלים זנותם, גם כי המואביים ישלימו עם ישראל ולא כן המדינים, וחשבו ישראל בתחלה שהיו מואביות ובאות לזכות לבעל פעור כמנהגן... ומתוך כך הסיתו אותם וישתחוו לאלהיהם...

בדרכו של ר"י אברבנאל פנה גם המלבי"ם (במדבר כ"ה, א-ב):

"ויחל העם לזנות אל בנות מואב" - המפרשים נתקשו בזה, שאם כן - למה ציווה להכות את המדינים ולא את מואב? ואמר הרמב"ן מפני שעל מואב היו מוזהרים: "אל תצורם ואל תתגר בם" - וזה דוחק! אחר שהם התחילו בריב - מדוע לא ינקמו מהם!?

והנכון, מה שכתב הרי"א (ר' יצחק אברבנאל): שלא זנו, רק עם בנות מדין, והם אמרו להם שהם בנות מואב וישראל חשבו כן, עד שגלה להם המקום שהם בנות מדין.

...אמנם, מה שכתב ש"העם החל לזנות אל בנות מואב" - זה לא היה מדעת מואב ומלכם, ולא באו בנותיהן אל מחנה ישראל להחטיאם, רק עם ההמונים של בני

ישראל החלו לבא בערי שכניהם ולזנות עם הקדשות המוכנות שם לזנות בערי מואב, ואז באו לשם בנות מדין...

בהמשך דבריו, מזכיר בפירוש את צניעותן של בנות מואב, בעקבות הסוגייה שלנו:

"ותקראן לעם לזבחי אלהיהן ויאכל העם" – וזה היה בסבת בנות מדין לא בנות מואב – שהיו צנועות, כמו שאמרו חז"ל: "מואבי – ולא מואבית", דכתיב: "אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים" – ואשה אין דרכה לקדם. מבואר, שלא היה דרך בנות עמון ומואב בכך, רק זאת עשו בנות מדין, וקצר בזה כאן כי ישראל חשבו לבנות מואב וגם שסמך על מה שבאר זה אחר כך, שהעניש את מדין – לא את מואב...

נוכל להוסיף שישאל לא חשדו שבנות מואב (שהן בעצם בנות מדין מתחזות) ידרדרו אותם לחטא, שהרי הן צנועות, וידועות כנשים כשרות (במידה מסויימת). אך באמת היו אלה בנות מדין, והן שהפילו אותם.⁴¹

ג. אכן, גם בנות מואב היו במעל, אלא שחשבו שעושות זאת למטרה חיובית. כן פירש החזקוני (במדבר כ"ה, יז):

"צרור את המדינים" – ולא את המואבים, כי המואבים מדאגה עשו פן יבואו ישראל, ועוד, ישראל לקחו ארצם מיד סיחון.

ובדומה כתב רבי חיים פלטיאל (שם):

ונראה דהא דהקפיד על המדינים יותר ממואב – משום דמואבים עשו כדי להציל עצמם אבל מדינים נתעברו על ריב לא להם.

בנות מואב כבנות לוט ממש – השתמשו בזנות למטרה שהייתה נכונה בעיניהן, אך התגלתה למפרע כשגויה ולא ראוייה. הן לא היו באמת פרוצות בזנות, אלא השתמשו בו, לעת הצורך, למטרה חיובית (בעיניהן...) – לקיום העולם, או לקיום אומתן.

ד. בנות מואב אמנם זנו עם ישראל, אך הן רק פותו לכך על ידי ישראל ולא באו מעצמן. כן כותב הכלי יקר (שם):

שישראל היו המתחילין ותובעים את בנות מואב והלכו להם לאוהליהם ותובעים את הנשים ומפתים אותם, לכך נאמר: "ויחל העם" – כי העם היו המתחילין ולא בנות

⁴¹ על פי אותו עיקרון הסביר אור החיים (במדבר כ"ה, ח) מדוע לא הרגו ישראל את כזבי בת צור עד שבא פנחס – והרי המדינים לא היו מהעמים שהוזהרו ישראל מלפגוע בהם: "שלא היו מכירים אותה, וחשבו כי היא מואבית ולא מדינית שהרי לא היו רגילים אצלם להכירם, או היה מלבושם כמלבוש מואב...".

מואב, לכך נאמר: "אל בנות מואב", ולא נאמר: "עם בנות מואב" - אלא שבא להורות שישראל הלכו אליהם, אבל מואב לא שלחו נשותיהם ובנותיהם אל ישראל, על כן לא נתחייבו מואב, כי המתחיל בקלקלה הוא העיקר ובו תלוי החטא. אבל במדינים היה הדבר בהיפך, שאדרכה! המדינים הפקירו את בנותיהם שתבעו את ישראל לזנות...

נסכם את התירוצים:

א. לא היו אלה בנות מואב כלל, כי אם בנות מדין מתחזות (ר"י אברבנאל ומלבי"ם).

ב. אכן היו אלה בנות מואב, ובכל זאת, יש ללמד עליהן זכות:

1. לא באו מרצונן, אלא הלכו בכפיית הגברים (זוהר), או שבני ישראל פיתו אותן, והן לא פרצו מעצמן (כלי יקר).
2. השתמשו בזנות לכוונה שהייתה נראית בעיניהן חיובית, ולא מתוך פריצות טבעית בנפש (חזקוני, ר' חיים פלטיאל).

"זרוק מטה לאוירא"

אמנם, כנגד כל זה, עומדים דברי חז"ל הבאים (ילקוט שמעוני תורה, רמז תשע"א), המטילים צל על דרכנו:

זרוק מטה לאוירא - אעיקרא נופל: מי שפתח בזנות תחלה - השלים לבסוף, אמותיהן התחילו בזנות, שנאמר: "ותבא הבכירה ותשכב את אביה..."

רבנו בחיי (במדבר כ"ה, א) מביא מדרש זה ומרחיבו:

"לזנות אל בנות מואב" - דרשו רז"ל - היינו דאמרי אינשי: זרוק חוטרא לאוירא - אעקריה קאי: מי פתח בזנות תחילה? לוט אבי מואב, שנאמר: "ותאמר הבכירה אל הצעירה", וקראה שמו "מואב" - כלומר: מ-אב, והבנות תפשו פלך אמם, והיו מתקשטות ויצאות מבושמות לפני ישראל ומפתות אותם בדברים ואוכלים ושותים עמהן.

רבי חיים פלטיאל (שם), מרבותינו הראשונים, הסביר על פי עיקרון זה מדוע דווקא בנות מואב חטאו ולא בנות בני-עמון:

זרוק חוטרא לאוירא - ועל עיקרו קאים: הבכירה פתחה בזנות והעיזה פניה לקרוא בנה מואב על שם שהוא מאביה, ומשלימות בנותיה אחריה.

המדרש מקשר בין חטא השיטים למעשה בנות לוט. הוא דן לחובה הן את בנות לוט והן את בנות מואב, ובכך בעצם מצביע על תורשה רוחנית שלילית שעברה אצל נשות מואב!

בפשטות ניתן לענות, שלפנינו מחלוקת מדרשים, שהרי כבר הבאנו שורה ארוכה של מדרשים ופרשנים שליוונו לאורך כל הדרך.

ושמא ניתן לתרץ את המדרש לפי ההסבר השלישי שהבאנו לעיל – בנות מואב זנו למטרה חיובית בעיניהן, ובה זנותן דומה לזנות בנות לוט – אשר זנו למטרה חיובית בעיניהן.

עוד נסיף את דברי הגמרא (בבא קמא לח, א), ביחס לשאלה, מדוע נשלחו ישראל להלחם במדין ולא במואב:

”ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה” (דברים ב, ט) – וכי מה עלה על דעתו של משה לעשות מלחמה שלא ברשות? אלא, נשא משה קל וחומר בעצמו. אמר: ”ומה מדינים שלא באו אלא לעזור את מואב, אמרה תורה: 'צָרוּר אֶת הַמְדִינִים וְהַקִּיתֶם אוֹתָם' – מואבים עצמן לא כל שכן?!”.
אמר לו הקדוש ברוך הוא: ”לא כשעלתה על דעתך עלתה על דעתי. שתי פרידות טובות יש לי להוציא מהן – רות המואביה ונעמה העמונית”.

ניתן לראות בכך רמז לדברינו: הקדוש ברוך הוא אומר למשה לא לפגוע בעם המואבי, למרות שלכאורה נראה שהם רעים לא פחות מהמדינים, וזאת משום שיש בהם צד חיובי – שנשותיהם אינן שליליות בעצם, אף אם נראה ברגע זה שכן – אך לעתיד לבא, יבואו מהן שתי ”פרידות טובות”, המגלות למפרע על בנות עמים אלו גם בתקופת משה.

ה. נספח – כוונתן של בנות לוט

כוונות טובות

במאמר יצאנו מנקודת הנחה שבנות לוט התכוונו לחיוב בכך שבאו אל אביהן. יש מקום לדון בנושא זה, ולברר האם אכן כך פני הדברים, וכוונתן הייתה חיובית, ואם כן, מה הייתה הכוונה בדיוק? ואולי בכלל מעשיהן נבעו מתאוה לזנות בלבד?

בפשטות נראה, שכוונת הבנות הייתה חיובית, וכמה ראיות הובאו לכך:

א. הן שימשו עם אביהן פעם אחת ותו לא – כלומר, הן היו ”ממוקדות מטרה”

– להתעבר על מנת להקים זרע, ולא כדי לזנות (רד”ק, רבנו מיוחס).

ב. לשון ”זנות” אינה מופיעה אפילו ברמז בכל הפרשה, משום שבאמת לא זו

הייתה כוונתן (רבנו בחיי).

האמת היא, שאין צורך להרבות בראיות, שכן, התורה מצטטת את הבנות עצמן, המגלות את כוונתן האמיתית (בראשית י”ט, לא-לב):

ותאמר הבכירה אל הצעירה: אבינו זקן, ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ. לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה עמו ונחיה מאבינו זרע.

מטרת הבנות הייתה "להחיות זרע" מאביהן ותו לא. אמנם, עדיין יש לשאול מהי אותה "העמדת זרע" ולמה התכוונו בדיוק, אך אין חולק שהכוונה הייתה חיובית.

העולם חרב

בצורה פשוטה נראה, כי אחר שהיו עדות לחורבן ערי הכיכר, הגיעו למסקנה ש"איש אין בארץ לבוא עלינו" – האנושות אבדה כולה. הן ראו את עצמן ואת אביהן כשלושת האנשים היחידים שנותרו בעולם. כיוון שכן, אחריות גדולה נחתה עליהן – הקמת זרע המשך לאנושות.

כך הסבירו חז"ל⁴² את כוונתן (בראשית רבה נ"א, יג): "שהיו סבורות שנתכלה העולם כדור המבול", ובדרכם הלכו פרשנים רבים.⁴³

אחר שלוט ומשפחתו מוברחים מסדום, שולחים אותם המלאכים הרחק מערי הכיכר, אל עבר ההרים ואומרים לו (בראשית י"ט, יז):

המלט על נפשך אל תביט אחרריך ואל תעמד בכל הככר ההרה המלט פן תספה.

אך לוט ירא ללכת ההרה.⁴⁴ הוא מבקש ממושיעיו שירשו לו להימלט אל אחת הערים הקרובות והם מסכימים (שם, יט-כב):

⁴² "לעולם יקדים אדם לדבר מצוה, שבשכר לילה אחת שקדמתה בכירה לצעירה זכתה וקדמה ארבעה דורות בישראל למלכות" (גזיר כג, ב); "אני ידעתי נאום ה' עברתו ולא כן בדיו' – מתחלת עיבורו של מואב לא היה לשם זנות אלא לשם שמיים" (בראשית רבה נ"א, ב). ב'ספר גימטריאות' לרבי יהודה החסיד, מובא רמז לצדקתן של בנות לוט בכלל: "...ובתולים היה לבנות לוט... ולכן מלא ו' – 'בנותיך הנמצאות' – אות נמצא, שנשארו בתולות בעיר מלאה זימה".

⁴³ רס"ג, רש"י, רשב"ם, אבן עזרא, בכור שור, רמב"ן, רבנו בחיי, רלב"ג, רבנו מיוחס, ר"ן, ריב"ש (הובא ב'פירושי התורה לבעלי התוספות', בראשית י"ט, לא, אות ד), עקידת יצחק, ר"י אברבנאל, צרור המור, תולדות יצחק, אלשיך, רש"ר הירש.

⁴⁴ הועלו כמה השערות בפרשנים ממה חשש לוט, ונסכמן בקצרה:

- א. סיבות גשמיות: שינוי אקלים – התרגל לאקלים העמק ושינוי חד לאקלים הררי יזיק לו (חז"ל); מרחק – לא יספיק להגיע לשם בזמן (רשב"ם, רמב"ן); קושי גופני – לוט היה חלש והדרך ארוכה בשבילו (מלבי"ם); סכנות בהרים – חשש מחיות טרף המצויינות שם (ר"י אברבנאל).
- ב. סיבה רוחנית: אברהם נמצא באזור ההר – הוא חשש שביחס לאברהם ייחשב רשע וייענש (חז"ל, רש"י).

...הנה נא העיר הזאת קרבה לנוס שמה והוא מצער אמלטה נא שמה הלא מצער הוא ותחי נפשי: ויאמר אליו הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי את העיר אשר דברת: מהר המלט שמה כי לא אוכל לעשות דבר עד באך שמה: על כן קרא שם העיר צוער.

ולוט אכן "בא צוערה", אך אינו מתעכב שם זמן רב (שם, ל):

ויעל לוט מצוער וישב בהר ושתי בנתיו עמו כי ירא לשבת בצוער וישב במערה הוא ושתי בנתיו.

לוט ירא לשבת בצוער, ובצדק, היא אחת מערי הכיכר (בראשית י"ד, ב), והוא חושש שהרעה תבוא גם עליהם. הוא אינו מאמין שעיר זו תשרוד זמן רב יותר מאחיותיה ומעדיף ללכת ההרה, המקום ממנו חשש בתחילה – העיקר לא להישאר בצוער.

המעבר בצוער, אף שהיה זמני, מעורר שאלה קשה: כיצד סבורות בנות לוט שהעולם כולו חרב? והרי לא מזמן היו בצוער, וראו שהיא עומדת על תילה! ואם היא לא חרבה, חרף קרבתה הגיאוגרפית והמנטאלית לסדום ולעמורה – על אחת כמה וכמה שאר ערי ואוכלוסי העולם!⁴⁵

לפי עניות דעתי אין זו קושייה כלל, שהרי לוט הסתלק מצוער מתוך מחשבה שהיא הולכת לאבדון. מבחינתו ומבחינת בנותיו, גם צוער נחרבה, או עתידה להיחרב, וממילא, המילים: "ואיש אין בארץ לבוא עלינו" נכונות, חרף ביקורן בצוער.⁴⁶

מכל מקום, בפרשנים הועלו הסברים שונים לשאלת צוער:

א. פענח רזא לאחד הראשונים (רבי יצחק ברבי יהודה הלוי):

"כי ירא לשבת בצוער" – פירוש: יחידי. כי אנשי העיר כשראו האש כסבורים היו שהוא מעשה שונאים, המתלחמים על סדום ועמורה. ויצאו כולם, כקטן כגדול, לעזור העיר – ונשרפו כולם כמותם.

לפי הסבר זה שאלת קיום צוער בטלה, כיוון שגם היא אבדה, בסופו של דבר, יחד

⁴⁵ כן הקשו הרד"ק ורבי חיים פלטיאל. והוסיף הרד"ק: "גם שמעו מאביהן כי סדום ועמורה מרעת יושביה נהפכה". וראה לקמן, שלפי הסבר, גם טענה זו אינה קשה.

⁴⁶ כן כתב רמב"ן: "ובתחנתו של לוט הניחה המלאך בעבור שלא יוכל להמלט ההרה בו ביום, חשב בלבו כי לא יאריך לו עוד אחרי שיש לו זמן רב להמלט ההרה, ולכך אמרה בתו ואיש אין בארץ, שחשבה כי בצאת אביה משם נשחתה צוער". וכן הביאו הר"ן ומהר"ם חלאווה ('אמרי שפר') בפירושיהם וכן פרשנים רבים אחרים.

עם סדום ועמורה.⁴⁷

ב. רבי ישעיה דטראני (הובא ב"פירושי התורה לבעלי התוספות", בראשית י"ט, לא, אות ב):
בעבור שלא היו רואות שום עובר ושב נתפחדו, כי כל בני צוער, בראותם כי כל ארץ
סדום ועמורה היו נחרבים, נפחדים היו לצאת מביתם. ואמרו (=בנות לוט): "ודאי כל
העולם נחרב!".

אין תובעים

הסבר נוסף לשאלת צוער, הובא במדרש שכל טוב (בראשית י"ט, לא):
כסבורין היו שנתכלה העולם כבדור המבול, ולשם שמים עשו. ואף על פי שנשתיירה
צוער – היא עם מצער (=קטן), ושמא לא יהא לנו ממנה תובעין.
אמנם צוער קיימת, אך היא עיר קטנה ("הלא מצער הוא"), ושמא לא ימצאו שם מי
שישא אותן.

הסבר זה קשה – וכי מה בכך שלא ימצאו תובעים? אם קיימים עוד אנשים בעולם
– ממילא לא יקרה דבר אם הן לא יעמידו זרע! ואיזה היתר ראו לעצמן להיות עם
אביהן?

היו פרשנים שהמשיכו עם כיוון זה, אך בצורה קיצונית יותר. כזה הוא הרד"ק,
אשר מיאן לילך בגישת "העולם חרב". הוא הסביר, בשם מהר"י קרא,⁴⁸ שבנות לוט
דאגו לעצמן, לכך שלא ימצאו בני זוג – אך לא משום שאין בני זוג בעולם, אלא
שאיש לא ירצה לשאתן "כי יאמרו: מאנשי ההפכה הן! ואין ראוי להתחבר עמהן".⁴⁹

⁴⁷ אמנם, פענח רזא עצמו לא רצה לומר שסברו שהאנושות חרבה. וראה לקמן את שיטתו.
⁴⁸ כן כתבו גם רבי חיים פלטיאל, ו"פענח רזא", שניהם, מרבותינו הראשונים. בהערות ר' יצחק ברבי
שמשון כ"ץ, חתן המהר"ל, על "פענח רזא", הוסיף לדרוש: "וזהו: 'לבוא' מלא בוי", רוצה לומר:
לביאה מלאה ושלמה. כלומר, דרך חיתון ואישות אין מי שיחפוץ בה, דאלו דרך זנות וביאת
הפקר פשיטא שאינו חושש מלבוא עליה, תהיה מי שתהיה. אלא שאמרו שלא ימצאו מנוחה אשה
בית אשה קבוע, מטעם הנזכר. וזהו: 'ואיש אין בארץ' – 'ואדם אין בארץ' לא נאמר, וזהו גם כן:
'כדרך כל הארץ'. אך יש להקשות עליו – אם מטרתן הייתה רק להעמיד זרע – מדוע העדיפו
לזנות עם אביהן מאשר עם אדם אחר, שלא בדרך חתנות? ופירוש זה דומה יותר למה שיובא
לקמן, שהבעייה לא הייתה שאיש לא ירצה בהן, אלא שהן לא ירצו באיש, כיוון שהחזיקו עצמן
מיוחסות.

⁴⁹ רבי יוסף ן' כספי כפר גם כן בגישה האומרת "העולם חרב". הוא הסביר שלוט ובנותיו לא היו
מבודדים במערתם, ודאי הסתובבו לידם רועים וכדומה. הבנות הבחינו שאיש אינו תובע אותן,

יתרון פירוש זה, הוא במילים: "אבינו זקן ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ" – הבעייה היא "עלינו", אצלנו. הן רצו להקים מאביהן זרע לעצמן – לא לאביהן (כמו שהיו שרצו לומר, ראה בהמשך), ולא לעולם כולו. כוונתן אמנם לא הייתה להציל את העולם, ובכל זאת, לא לרעה התכוונו, לצורך זנות, אלא להביא ילדים לעולם.

אינם מיוחסים

היו שהחריפו עוד יותר את הביקורת כלפי בנות לוט. הבנות ידעו שהאנושות קיימת, ולא חששו שהחברה תדחה אותן, הן אלו שדחו את החברה! הן ראו את עצמן מיוחסות וחשובות, ועל כן, אין איש בארץ הראוי לבוא עליהן! לפי זה, מתוך יהירות שנשאו בעצמן זנו אצל אביהן.⁵⁰

ניתן לדייק הסבר זה בדבריהן: "ואיש אין בארץ" – יש בני אדם רבים, אך אין "איש", וכידוע, לשון "איש", לפי חז"ל, מתייחסת לאנשים חשובים וידועים (ראה למשל, רש"י על שמו"א א', יא). אין אנשים חשובים הראויים לנו.⁵¹

אמנם, חלק מהפרשנים שהלכו בכיוון זה, לא ראו בכך את גנותן של בנות לוט, אלא דווקא את שבחן. כך נראה, למשל, מפירוש הספורנו:

"כדרך כל הארץ" – שהמנהג הוא שלא תנשא האשה אלא להגון לה... "ותקרא שמו מואב... ותקרא שמו בן עמי" – להורות שלא נתעברו מאדם בלתי הגון... כי מפני שהיתה כוונת הנשים רצויה היה זרעם לשני גוים יורשי אברהם בקצת.

חסד לאבא

היו פרשנים שהתנגדו גם כן לשיטת "העולם חרב", אך הצביעו על כוונה אחרת בדעת הבנות.

אביהם הולך ומזדקן, וגם הן כבר לא צעירות... (זה מניין לוי?) – על כן חששו שימותו ערירות, וזה מה שהביאן לעשות מה שעשו. והוא מסיים: "ואין ספק שעצת הנשים תכליתה לרע, אם לפגם ולגנאי כמו זאת, אם למות, כעצת חוה... אשרי מי שנמלט מהן!".

⁵⁰ כן הביאו דעת זקנים מבעלי התוספות בשם אבן עזרא (באבן עזרא אצלנו הסבר זה אינו מופיע), וכן בהדר זקנים.

⁵¹ ויש שדייקו להיפך: "ואיש אין בארץ" – אפילו סתם איש, ולא דווקא אנשים כאברהם, לא יתחתן בנו" (הובא ב"פירושי התורה לבעלי התוספות", בראשית י"ט, לא, אות ז).

יש לשים לב, כי בנות לוט לא אמרו שברצונן להקים דור המשך לאנושות, אלא רק לאביהן: "ונחיה מאבינו זרע". הן חששו שלא יישאר שם לאביהן, כיוון שהוא כבר זקן, אשתו אבדה בהפיכה, ואין בן לאביהם שיישמר את שמו. אמנם כוונתן לא הייתה להצלת העולם, אך הייתה חיובית, כדי להקים שם אביהן.⁵²

אך אם ידעו שהאנושות קיימת, מדוע שלא יצאו מהמערה, יינשאו לגברים ויעמידו תולדות לאביהן? על כך נאמרו כמה כיוונים:

א. בנות לוט חשבו שאם יביאו ילדים מאנשים זרים, הילדים ייקראו על שמם ולא על שם אביהן. על כן באו אל אביהן למען הקים לו שם (פירוש זה הובא בפירושי התורה לבעלי התוספות, בראשית י"ט, לא, אות יא).⁵³

ב. האזור שבו השתכנו התרוקן מתושבים בעקבות ההפיכה. אביהן זקן ולא יוכל להגיע למקומות רחוקים להעמיד זרע, והן לא יכלו לעוזבו לבדו. על כן יזמו את המעשה, כדי שלא ימות ערירי (מלבי"ם).

ג. לאור השיטות שהבאנו לעיל – חששו שאיש לא ירצה לשאתן, או שהחזיקן עצמן מיוחסות ביחס לאחרים ועל כן לא יוכלו להעמיד תולדות לאביהן, אלא אם כן יבואו אליו (רשב"ץ בשם אביו, הובא בהערות על הדר זקנים).

קושיות נוספות

פרט לקושיית המעבר בצוער, ניתן להעלות שאלות נוספות כנגד שיטת "העולם חרב":

א. וכי לוט העלה בדעתו שהוא ניצל מההפיכה ואברהם, הצדיק ממנו – לא? לענ"ד, לוט חשב מה שחשב – אך שמר את המחשבות לעצמו. ואפילו אם אמר את דעתו לבנותיו, בוודאי סברו שהוא אומר כן כדי לנחמן שאינם השרידים האחרונים בעולם, ולא האמינו לו.

⁵² והיו שדייקו להיפך (פסיקתא זוטרתי בראשית י"ט, לב): "ונחיה מאבינו זרע" – 'בן' אין כתוב, אלא: 'זרע' – להיות זרע בעולם" – מטרתי הייתה להעמיד מאביהן זרע בעולם, ולא רק בן מאביהם. "אבינו" הוא רק אמצעי, כדי לקדם את המטרה החשובה של הקמת זרע בעולם.

⁵³ ניתן לראות זאת כמעין ייבום לאביהן. ובאמת, מצינו שעניין הייבום היה מקובל בצורה זו או אחרת עוד קודם התורה (כמו יהודה ותמר), ואף לאחריה, היו מרחיבים אותו מחוץ לדין התורה (רות ובוועז). ניתן לומר, שהחידוש בדין הייבום בתורה, הוא בכך, שהוא מבטל את איסור נשיאת אחות אחיו (ויקרא כ', כה; דברים כ"ה, ה). וראה ברמב"ן שהאריך בכך (בראשית ל"ח, ח).

מכל מקום, היו שלמדו מכאן שלוט לא היה בסדר, והיה לו להיזהר ולא להשתכר (שכל טוב בראשית י"ט, לג):

...היה לו (=ללוט) להיזהר עוד שלא ישתכר ביין כל זמן שמייחדת עמו, כדי שלא ירגילוהו לעבירה. שאף על פי שהן סבורין שאין איש בעולם בלעדיו – אבל הוא ודאי יודע כי אברהם וכל ביתו וארצו ניצול, וקל וחמור ממנו.

ב. אם כוונתן הייתה להעמדת זרע בלבד – מדוע לא באה אליו רק אחת מהן, וממנה יעמוד העולם?

אם רק אחת תשמש הדבר לא יועיל. ראשית, מי מבטיח שתתעבר ותלד? ועוד, שאף אם תלד, אין הבטחה לקיום העולם בוולד אחד, שהרי יצטרך בן או בת זוג בעתיד.

ניתן לדמות הדבר לדין חילול שבת לצורך פיקוח נפש. למרות שהחילול יכול להיעשות על ידי אחד, אם חיללו כמה "כולם פטורים, ויש להם שכר טוב מאת ד', אפילו הבריאה בראשונה" (שולחן ערוך או"ח שכ"ח, טו), ועל אחת כמה וכמה כאן, שמדובר על פיקוח נפש לאנושות כולה!

ג. מדוע לא הציעו לאביהן לשמש איתן, והעדיפו לבוא אליו בהיחבא, בגנבה? אם האנושות עתידה להיאבד – הרי גם לוט היה ממהר להיות שותף בהצלה? ועוד, מדוע לוט עצמו לא חשב על קיום העולם ולא יזם את המעשה?

כבר הבאנו לעיל, שייתכן שלוט אכן ידע שהאנושות לא אבדה, ועל כן לא העלה על דעתו לבוא על בנותיו. ייתכן אפילו שסיפר זאת לבנותיו, אך כפי שכתבנו כבר, הן חשבו שהוא מנסה לנחמן או שהוא טועה ואיבד את שפיות דעתו אחר החורבן הגדול, בו איבד, פרט לנכסיו, גם את אשתו ובנותיו האחרות. כיוון שכן, ידעו שהוא יסרב ואך יוכיח אותן אם יבקשו להקים ממנו זרע, ועל כן באו בהיחבא.

ד. על פי ההלכה, בן נוח מותר לשאת את בתו. ואם כן, מדוע לא באו הבנות באופן ישיר לאביהן? והרי אין שום פסול בביאתן?

תשובות שונות הובאו ביחס לשאלה זו:

1. מתוך צניעות שבהן לא רצו להציע אפשרות זו, והעדיפו לעשות זאת בהיחבא, בלי להתגלות (רמב"ן, רבנו בחיי).

2. אף שהדבר היה מותר על פי דין, התפיסה המקובלת בעולם הייתה שדבר זה מגונה, ולא נעשה כן מעולם (רמב"ן).

3. הן חששו שאם יציעו לו זאת, יקח רק אחת מהן וממנה יביא זרע, ולא תעשה המצוה על ידי השניה (אלשיך). הסבר זה תמוה בעיניי – אם די באחת מהן, איזה היתר מצאו לשתייהן לזנות? ואם התירוץ הוא שמא לא תתעבר,

או שרצו שיוולדו בן ובת ומהם יקום העולם, כפי שכתבנו לעיל – הרי גם לוט עצמו היה חושב על כך ולוקח את שתייהן אם אכן היה צורך!

שיטת הר"ן

ברצוני להביא כאן את שיטת הר"ן בפירושו לתורה (ר"י אברבנאל העתיק את לשונו). לאור הסבריו, כל הקושיות מתיישבות בצורה נפלאה.

הצענו לעיל שלוט סיפר לבנותיו את האמת – העולם כולו קיים, אך הן לא האמינו לו. הר"ן הציע אפשרות אחרת – לוט שיקר להן. הוא גרם להן לחשוב שהעולם באמת חרב, אף שידע שהוא עומד על תילו.

הבושה הייתה המניע לכך. לוט חשש שבנותיו יבקשו לחסות בצל דודו הזקן והטוב – אברהם. לוט נפרד מאברהם אחר ריב בין רועיהם, ומתוך רצון לזכות בנכסים רבים (בראשית י"ג, ה-יב). והנה הוא חוזר אליו אחר שאיבד חלק ממשפחתו, נטול בית ונכסים, ובעיקר – נטול כבוד.

לוט העדיף את חברתם של "אנשי סדם רעים וחטאים לה' מאד" (שם, יג), על פני "כי ידעתי (=לאברהם) למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (שם י"ח, יט). דרכו של אברהם ניצחה, אנשי סדם החטאים – אבדו. הוא לא העז להראות את פניו בבית אברהם.

הוא ידע שדודו יקבלו בסבר פנים יפות, אך דווקא בשל כך לא העלה בדעתו להראות את פניו. ייתכן שלוט הבין שניצל הודות לאברהם, מה שרק הגביר את תחושת הבושה. תהיה זו הפעם השלישית שאברהם מציל את אחיינו העלוב מאבדון.⁵⁴ הוא לא יכל לשאת זאת. מתוך בושה שיקר לבנותיו שהעולם כולו אבד, כולל דודו האהוב.

לוט מנע מבנותיו לצאת את פתח המערה, ואולי אפילו הזהירן מהביט אל מחוצה לה, בתואנה שאם יעשו כן – יקיץ עליהן הקץ כמו שקרה לאשתו ימים ספורים קודם לכן (שם י"ט, כו). כל זאת במטרה שלא יבואו במגע עם העולם שבחוץ, הממשיך לנהוג כמנהגו.

כלואות בתוך המערה, מבודדות מהעולם כולו, עדות לחורבן הנורא של עיר

⁵⁴ הפעמים הראשונות: אימוץ לוט אחר מות הרן אביו ורחל סבו (בראשית י"ב, ה), והצלתו מהשבי (שם י"ד, טז).

מולדתן, האמינו הבנות באמת ובתמים שהאנושות אבדה. מתוך רגש מוסרי ואחריות גדולה, החליטו לתת לאנושות תקווה נוספת, הן יהיו "נח ובניו" של הדור הזה, מהן יתפתח העולם מחדש.

ייתכן שבאו אל אביהן ודיברו איתו על כך, מבקשות שיבוא עליהן על מנת להקים זרע. הוא, כמובן, סירב, שהרי ידע שהעולם קיים. הן פירשו את הסתייגותו בדרכים שונות, אולי צניעות וחסידות, ולבסוף החליטו לקחת את היוזמה לידיהן ולעשות מעשה. ההמשך ידוע.

פירוש הר"ן עונה על כל השאלות שהועלו: לוט ידע שאברהם ניצל, אבל בנותיו – לא. הן באו אליו במרמה בלית ברירה, כיוון שמיאן לבקשתן מתוך ששמר לעצמו את האמת.

לפי פירוש הר"ן יוצא, שלוט היה אשם בכל התקרית. הוא הונה את בנותיו, ראה שהן חפצות להיות עמו כדי להקים זרע והמשיך לשקר. הוא לא צפה שהן עתידות לעשות מעשה בלי ידיעתו, או שצפה והתעלם מתוך רצון פנימי לזנות. כעת מובן מדוע חז"ל מבקרים אותו בחריפות ומהללים את בנותיו.

סיכום

לכל הדעות, לא התכוונו בנות לוט לזנות. השאלה מה הייתה כוונתן החיובית בדיוק, ובכך מצינו כמה שיטות:

א. חשבו שהאנושות חרבה – סברו שהן ואביהן היחידים ששרדו, ורצו להעמיד תולדות לעולם. מדוע חשבו שהאנושות חרבה, והרי עברו בדרכם בצוער?

1. מתוך כך שהסתלקו משם, סברו שגם עיר זו על סף חורבן.
2. בני העיר נעלמו מהשטח – בין אם היה זה מפני שהלכו לסדום ואבדו איתה, ובין אם התחבאו בביתם מפחד ולא הסתובבו בחוץ.
3. אביהן סיפר להן שהעולם אבד, כולל צוער. הן עצמן לא יכלו לבדוק זאת מחשש שייפגעו אם יצאו.

ב. ידעו שהאנושות קיימת, אבל:

1. רצו להעמיד תולדות לאביהן. הן לא יכלו להעמיד תולדות ממישהו אחר, כיוון ש:

- א. הבנים ייקראו על שם הבעל ולא על שם אביהן.
- ב. באזור הקרוב לא נותרו אנשים, והן היו מנועות ללכת למרחקים בשל זקנת אביהן.

- ג. איש לא ירצה בהן או שלא ימצאו מישהו הראוי להן.
2. רצו להעמיד תולדות לעצמן, ולא יכלו להינשא לאחר מלבד אביהן, משום ש:
- א. הן חששו שאיש לא ירצה בהן, כיוון שבאו מההפיכה.
- ב. הן לא רצו באיש, כיוון שלא היו מיוחסים כמותן.